

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

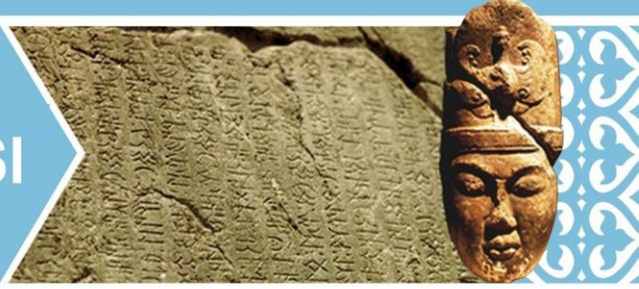
TÜDAD

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF
TURKISH WORLD STUDIES

"Unity in language, idea and action!" Ismail Gasprinskiy

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:
3

SAYI/NUMBER:
3

YIL/YEAR:
TEMMUZ 2020

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
TURKISH WORLD STUDIES APPLICATION AND RESEARCH CENTER

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

TÜDAD

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF
TURKISH WORLD STUDIES

"Unity in language, idea and action!" İsmail Gasprinskiy

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:

3

SAYI/NUMBER:

3

YIL/YEAR:

TEMMUZ 2020

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
TURKISH WORLD STUDIES APPLICATION AND RESEARCH CENTER

Sahibi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Adına

Rektör

Prof. Dr. Muhsin KAR

Editör Kurulu

Prof. Dr. Hikmet Korař
Prof. Dr. Fatih Yücel
Dr. Öğr. Üyesi Bayram Polat
Dr. Öğr. Üyesi Adem Yeloğlu
Dr. Öğr. Üyesi Turgay Düğen

Teknik Editör Kurulu

Öğr. Gör. Perizat Yertayeva
Arş. Gör. Mesut Sönmez

Bilim ve Danıřma Kurulu

Prof. Dr. Adalet Tahirzade (Bakü Avrasya Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Buran (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Taşağlı (Mimar Sinan Üni.)
Prof. Dr. Aliya Masalimova (El Farabi Kazak Milli Üni.)
Prof. Dr. Ayabek Bayniyazov (Ardahan Üni.)
Prof. Dr. Baltabay Abdigaziuli (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Bekir Çınar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Bibigül İlyasovna (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Birol Akgün (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Bülent Kara (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Chong-Jin Oh (Hankuk Üni.)
Prof. Dr. Elena Oganova (Moskova Devlet Üni.)

- Prof. Dr. Elman Nesirov (Bakü Devlet Üni.)
Prof. Dr. Ercan Alkaya (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Faruk Çolak (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Fatma Açık (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Feyzan Vural (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Gaffar Mehdiyev Çakmaklı (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Gulmira Abdrasilova (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülbanu Kosımova (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülbanu Kosımova (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülzar İbrahimova (Bakü Avrasya Üni.)
Prof. Dr. Gürer Gülsevin (Ege Üni.)
Prof. Dr. Halit Çal (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Haluk Alkan (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Hatice İçel (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Hayati Beşirli (Kırgızistan Türkiye Manas Üni.)
Prof. Dr. İbrahim Maraş (Ankara Üni.)
Prof. Dr. İlyas Gökhan (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. İrfan Morina (Priştine Üni.)
Prof. Dr. İyina M. Dıyga (A. Kırımiski Şarkiyat Araştırma Enstitüsü, UMİA)
Prof. Dr. İsmail Doğan (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
Prof. Dr. Jarkınbike Süleyменова (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Kalamkas Kalıbaeva (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Kaijovbay Sathojaulı (L. V. Gumilev Avrasya Milli Üni.)
Prof. Dr. Kemal Özcan (Necmettin Erbakan Üni.)
Prof. Dr. Kerim Türkmen (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Kutluk Kağan Sümer (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. M. Bülent Uludağ (İzmir Kâtip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Mambet Koygeldiyev (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Mayıl Asgerov (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Mehmet Ekiz (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Koygeldiyev (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Şahin (Polis Akademisi)
Prof. Dr. Mevlüt Gültekin (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Muhabbet Qurbonova (Alişir Nevaiy Üni.)
Prof. Dr. Murat Çemrek (Necmettin Erbakan Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Talas (Niğde Ömer Hahsdemir Üni.)
Prof. Dr. Nadirhan Hasan (Karabük Üni.)

- Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat (Hacı Bektaş Veli Üni.)
Prof. Dr. Nergis Biray (Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Sami Kılıç (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Selçuk Duman (Giresun Üni.)
Prof. Dr. Şenol Kantarcı (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Talip Yıldırım (Uşak Üni.)
Prof. Dr. Tsendin Battulık (Moğolistan Devlet Üni.)
Prof. Dr. Turgut Tok (Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. Türkan Bayer Altın (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Yıldırım Özbek (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Zeki Gürel (Ege Üni.)
Prof. Dr. Ziya Avşar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Adem Öger (Nevşehir Hacı Bektaş Üni.)
Doç. Dr. Akartürk Karahan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Doç. Dr. Altınay Timbolova (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Dr. Asiman Guliyev (Azerbaycan Devlet İkiyat Üni.)
Doç. Dr. Atila Döl (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Efkan Uzun (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Enver Kapağan (Karabük Üni.)
Doç. Dr. Hakan Yalap (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.)
Doç. Dr. İbrahim Kaplan (Çukurova Üni.)
Doç. Dr. İdris Nebi Uysal (Karamanoğlu Mehmetbey Üni.)
Doç. Dr. Kuanyshbek Kenzhalin (L. Gumilev Avrasya Milli Üni.)
Doç. Dr. Liubovi Chimpooesh (Moldova İlimler Akademisi)
Doç. Dr. Mahmut Sarıkaya (Ahi Evran Üni.)
Doç. Dr. Marija Dhindjic (Sırbistan İlimler ve Sanat Akademisi)
Doç. Dr. Mehmet Kaya (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Murteza Hasanoğlu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Onur Köksal (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Ramis Karabulut (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Recep Özkan (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Rinat Usmanov (Başkurt Devlet Üni.)
Doç. Dr. Sercan Demirgüneş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Serhat Erkmén (Jandarma ve Sahit Güvenlik Akademisi)
Doç. Dr. Serkan İbiş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Serkan Taflıoğlu (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

- Doç. Dr. Vakur Sümer (Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üni.)
Doç. Dr. Yalçın Sarıkaya (Giresun Üni.)
Doç. Dr. Ykhtiyar Paltöre (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Dr. Zubaida Shadkam (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Jemila Otarbekova (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Büyükakkaş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Atilla Jorma (Ardahan Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Bağdagül Musa (Ürdün Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Elsev Brina Lopar (Ukshin Hoti Prizren Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Emin Salihi (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ertürk (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Radik Galiullin (Naberezhnye Chelny Devlet Pedagoji Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Haktan Birsal (İzmir Kâtip çelebi Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Hünkar Güler (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Lokman Zor (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Neşe Harbalioğlu (Nevşehir Hacıbektas Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Nuran Malta-Muhaxheri (Priştine Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Reyila Kaşgarlı (İstanbul Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Suk Kyeong Kang (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Yakup Ömeroğlu (Gazi Üniversitesi)
Dr. Ablet Semet (Göttingen Georg-August Üni.)
Dr. Sayavuş Qasimov (Bakü Avrasya Üni.)
Dr. Seyfeddin Altaylı (Bakü Avrasya Üniversitesi)

Haberleşme Adresi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 3.
Kat, Merkez Kampüsü 51246
Niğde
Tel: +903882252150 **Faks:** +903882252150

İÇİNDEKİLER

GASTRO-TURİSTLERİN SEYAHAT ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA....	1
A RESEARCH ON TRAVEL PROPERTIES OF GASTRO-TOURİSTS.....	2
NİMŞEHİT ŞİİRLERİNDEKİ BİRLEŞİK FİİL VE DEYİMLER.....	13
COMPOUND VERBS AND IDIOMS IN NİMŞEHİT POEMS.....	14
TİMURLAR DEVRİNDEKİ TANIŞMIŞ ŞAİR VE YAZARLAR.....	27
FAMOUS POETS AND WRİTERS IN THE TİMURİD PERİOD.....	28
BAŞKURT TÜRKLERİNİN HALK EDEBİYATINDA MÜNACAT.....	43
MUNAJAT IN THE FOLK LITERATURE OF BASHKIR TURKS.....	44
«ОҒЫЗ-НАМЕ» ЭПОСЫНДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ МИФТЕР.....	55
FOLKLORE MYTHS IN THE EPIC “OGUZ - NAME”.....	55
NARTLAR KARAÇAY-MALKAR MİTOLOJİSİNİN DESTAN KAHRAMANLARI, PROF. DR. UFUK TAVKUL, TDK: ANKARA, 2011.....	63

GASTRO-TURİSTLERİN SEYAHAT ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Özet

Bu çalışmanın amacı, yeme-içme motivasyonu ile tatile çıkan gastro-turistlerin demografik ve seyahat özelliklerini incelemektir. Bu kapsamda yüzyıllar boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan ve zengin bir mutfak kültürüne sahip olan Kapadokya turizm bölgesi tercih edilmiştir. 401 yabancı katılımcıdan anket tekniğiyle araştırma verileri toplanmıştır. Katılımcılardan elde edilen verilerin frekans ve yüzde dağılımları incelenmiştir. Buna göre, yabancı ziyaretçilerin büyük oranının Asya-Pasifik kuşağından geldiği, eğitim durumunun lisans derecesinde olduğu, ziyaretten önce Türk gastronomisi hakkında bilgi sahibi olduğu ve ülkemizde yerel yiyecek deneyimi yaşadığı sonuçları elde edilmiştir. Bu kapsamda gastronomi turistlerinin demografik yapısının ve davranışlarının bilinmesi, gastronomi turizmi açısından destinasyonlara ve turizm işletmelerine avantajlar sağlamaktadır. Gastro-turistlere yönelik daha fazla turistik ürün sunulması, bölge ve işletmelere büyük katkılar sağlayabilecek bir strateji olarak düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gastro-turist, Gastronomi turisti, Gastronomi turizmi

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 3 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2020

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Kenan GÜLLÜ,
Burak ATASOY,
Erciyes Üniversitesi,
Turizm Fakültesi,
Turizm İşletmeciliği
kgullu@erciyes.edu.tr
Sakarya Uygulamalı
Bilimler Üniversitesi,
Turizm Fakültesi,
Turizm Rehberliği –
burakata-soy@subu.edu.tr

Gönderim Tarihi

Received

01.12.2019

Kabul Tarihi

Accepted

14.07.2020

Atf

GÜLLÜ, Kenan
ATASOY, Burak
(2020). "Gastro-
turistlerin Seyahat
Özellikleri Üzerine Bir
Araştırma", *Uluslararası
Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*,
(3/3), 1-12

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

¹ Bu makale Burak ATASOY yazarlığındaki "Destinasyon Tercihinde Bir Motivasyon Faktörü Olarak Gastronomi" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

A RESEARCH ON TRAVEL PROPERTIES OF GASTRO-TOURISTS

Abstract

The aim of this study is to examine the demographic and travel characteristics of gastro-tourists who go on holiday with the motivation of eating and drinking. In this context, the Cappadocia tourism region, which has hosted various civilizations for centuries and has a rich culinary culture, was preferred. Research data were collected from 401 foreign participants using questionnaire technique. Frequency and percentage distributions of the data obtained from the participants were examined. According to this, it has been obtained that the majority of foreign visitors come from the Asia-Pacific belt, their education level is undergraduate, they know about Turkish gastronomy before the visit and they experience local food in our country. In this context, knowing the demographic structure and behavior of gastronomic tourists provides advantages to destinations and tourism businesses in terms of gastronomy tourism. Offering more touristic products for gastro-tourists is considered as a strategy that can make great contributions to the region and businesses.

Keywords: Gastro-tourist, Gastronomy tourist, Gastronomy tourism

Giriş

Bölgesel ve ulusal kalkınmaya önemli katkılarda bulunan turizm, dünya ekonomisinin en hızlı büyüyen endüstrilerinden biri olarak kabul edilmektedir (Kraftchick, vd. 2014: 41; Sedighi-Theocharous, 2002: 475). İnsanlar arasındaki mesafeleri ortadan kaldıran ve diğer taraftan etkileşimi hızlandıran teknoloji dünyasındaki (iletişim, ulaşım vb.) gelişmeler ve küreselleşme süreci bu endüstride meydana gelen hızlı değişikliklerin sebebi olarak görülmektedir (Hall-Mitchell, 2002: 71). Bu değişikliklerin başında ise turist davranışlarında görülen farklılıklar gelmektedir.

Turizm endüstrisinde uzun yıllar gastronomik değerler turizm ürününün bir parçası olarak değerlendirilmiş ve gezginleri turizm bölgelerine çekecek tek başına bir faktör olarak görülmemiştir (Üner-Şahin, 2016: 80). Bu noktada değişen turist davranışları sayesinde günümüzde turizm destinasyonlarının veya ülkelerin sahip olduğu gastronomik değerlerin turizm ürününü destekleyici bir unsur olmaktan ziyade turistik bir çekicilik un-

suru olarak kabul edildiği görüşü önem kazanmış ve birçok akademik çalışmada vurgulanmıştır (Birdir-Akgöl, 2015; Chaney-Ryan, 2012).

Turizm bölgelerinin sahip olduğu gastronomik öğeler, turizm sektöründe güçlü bir pazarlama aracı olarak kabul edilmektedir. Günümüzde birçok turistik destinasyon ve ülke bu durumun önemini kavramakta ve turizm pazarında destinasyonların gastronomik çekiciliklerinden bir turistik ürün olarak yararlanmaktadır (Brokaj, 2014: 464). Tikkanen (2007) yeme-içme motivasyonuna sahip ve bu doğrultuda seyahat eden kişilerden gastronomi turisti olarak bahsetmektedir. Ancak turistlerin bir destinasyona gerçekleştirdikleri seyahatlerinde, sadece belirli özellikler yerine birden çok faktörün etkili olduğu karmaşık bir süreç söz konusu olmaktadır (Baloglu-Uysal, 1996: 32).

Gastronomi turizmine yönelik birçok akademik çalışma (Cömert-Özkaya, 2014; Toksöz-Aras, 2016; Sezgin-Onur, 2017) yapılmasına rağmen ülkemize gelen gastronomi turistleri profile yönelik çalışmanın sınırlı sayıda (Birdir-Akgöl, 2015) olduğu söylenebilir. Bu noktada araştırmanın amacı, önemi gittikçe artan gastronomi turizmine ilişkin alanyazını incelemek ve Kapadokya bölgesine gelen gastronomi turistlerinin profillerinin demografik açısından değerlendirmek olarak ifade edilebilir.

1. Literatür Taraması

İlk olarak ortaya çıktığı dönemden itibaren sürekli gelişen ve değişen turizm olgusu, artık kitlesel bir aktivite olmak yerine turistlerin kişisel tercihleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Klasik turizm seçenekleri modern turist profilinin beklentilerini karşılamayacak hale gelmiş ve hatta arzu edilen tatil deneyimi imkânını sunamamıştır.

Yemek, insanın kendi köklerini hatırlamasına ve diğer kültürlerin kimliklerini tanımasına olanak sağlayan deneyimleri içermektedir. Bu nedenle turist için yiyecek tüketiminin seyahat deneyiminin merkezi bir parçası olması kaçınılmazdır (Selwood, 2004: 190). Bu noktada gastronomi, yeni bir turizm anlayışını belirtmektedir. Gastronomik zenginlikler, destinasyonların, mimari yapı, iklim, fiyatların düzeyi ve diğer özellikleri ile benzer olduğu durumlarda, bir ürün farklılaştırma aracı olduğu bilinmektedir (Guzman vd. 2016: 3).

Turizm bölgelerinin sunmuş olduğu turistik ürünü oluşturan unsurların başında sahip olduğu tarihi ve kültürel çekicilikler gelmektedir. Gastronomi ise turizm bölgelerinin sahip olduğu kaynakların en başında yer almaktadır. Gastronomi, destinasyona özgü olma özelliği ile de fark yaratıcı bir pazarlama unsuru olarak değerlendirilmektedir (Galvez vd. 2017: 254).

Richards (2003) turizm destinasyonları arasındaki rekabetin artmasının bir sonucu olarak yerel kültürün ziyaretçiler üzerinde etkisinin arttığını ve önemli bir turistik çekicilik oluşturduğunu söylemektedir. Yerel kültürün önemli bir parçası olan gastronomi ise turistler açısından sadece basit bir tatil deneyim olmaktan ziyade temel ziyaret nedeni olarak önem kazanmaktadır. Farklı turizm bölgelerinin sahip olduğu lezzetler ve mutfak kültürü, günümüz ziyaretçilerinin beğenisini kazanmış ve akabinde gastronomi turizmi denilen yeni bir turizm konsepti ortaya çıkmıştır (Corigliano, 2003:179).

Gastronomi ve turizm irdelendiğinde en dikkat çekici unsur, yeme-içme olgusunun turizm motivasyonu olarak etki yarattığı gerçeğidir. Bir ülkenin turizm arzı olarak ifade edebileceğimiz gastronomik çekicilikler, turistlerin tatil yeri seçiminde motive edici bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Türkay-Genç, 2017: 212). Öte yandan motivasyon, turistlerin hem seyahat davranışlarını hem de destinasyon tercih süreçlerini analiz etmede önemli bir unsuru belirtmektedir (Chen-Chen, 2015: 417).

İnsanların seyahat motivasyonları ve destinasyon seçimiyle olan ilişkisi, gelecekteki turizm hareketlerinin tahmin edilmesi bakımından kritik bir rol oynadığı ifade edilmektedir (Jang-Cai, 2002: 111). Motivasyon tüm insan davranışlarının arkasındaki temel güç olarak görülmektedir. Seyahat motivasyonu ise, bir kişiyi belirli bir turist aktivitesine doğru yönlendiren bir dizi ihtiyacı belirtmektedir (Kao vd. 2008: 18). Turistlerin destinasyon tercihi ise bu ihtiyaçların rol oynadığı, karmaşık ve çok yönlü alınan kararları içeren bir süreçtir (Gnoth, 1997: 287).

Bu araştırmanın amacı, turizmde yeni bir kimlik kazanan ve son yıllarda büyük bir potansiyel ile karşımıza çıkan gastronomi turizminin ve bu turizmin katılımcıları olarak bilinen gastronomi turistlerinin demografik ve seyahat özelliklerinin incelenmesi olarak belirtilmektedir. Bu kapsamda, bu çalışma ile

turizm bölgesi yöneticilerine, turizm işletmelerine ve turizm politikacılarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Karasar (2006) genel ve araştırma evreni olmak üzere iki tür evrenden söz etmektedir. Genel evren araştırma sonunda elde edilen sonuçların genellenmek istendiği elemanlar bütünü olarak belirtilmektedir. Araştırmacının hedefini oluşturan genel evrene göre daha küçük ve somut gruplar ise çalışma evreni olarak belirtilmektedir (MacDonald-Headlam, 2008: 12). Araştırmanın çalışma evrenini Kapadokya bölgesini ziyaret eden yabancı turistler, örnekleminin ise 01-14 Şubat 2019 tarihleri arasında Kapadokya turizm bölgesini ziyaret etmiş yabancı ziyaretçilerden kasti örnekleme yöntemi ile belirlenen N=401 adet yabancı turist oluşturmaktadır. Nihai veriler ön uygulama ile test edilen anket formu aracılığıyla bırak ve topla yöntemi çerçevesinde 401 katılımcı ile elde edilmiştir. Ancak araştırma kapsamında 372 adet veri istatistiksel analizlere dahil edilmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizler sonucunda, araştırmaya katılan yabancı turistlerin demografik ve seyahat özelliklerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Bu çalışma kapsamında elde edilen verilere uygulanan analizler sonunda katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1’de gösterilmektedir. Tablo göz önüne alındığında katılımcıların 44’ünün (11,8) Avrupa vatandaşı olduğu, büyük bir çoğunluğunun 285’inin (76,6) *Asya-Pasifik* ülkelerinden geldiği, 30’unun (8,06) Amerika kıtasında yer alan ülkelerin vatandaşı olduğu, 13’ünün (3,49) Ortadoğu ve Afrika coğrafyasının vatandaşı olduğu görülmektedir. Katılımcıların dini inanışları incelendiğinde herhangi bir dine inanmayan (42,5) katılımcıların bu soruya cevap veren bireylerin neredeyse yarısını oluşturduğu görülmektedir. Diğer dinlere inanan katılımcılar (22,8) iken, takiben Hristiyan (19,4) ve Müslüman katılımcılar (12,4) gelmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun *bekar* (58,3) ve *erkek* katılımcıların (50,8) kadın katılımcılara (49,2) göre nispeten daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların büyük bir çoğunluğunun *26 ile 50 yaş* arasında olduğu (64,15), ayrıca önemli bir kısmının (58,2) *lisans* derecesinde eğitime sahip olduğu ulaşılan bulgular arasındadır. Bir diğer ulaşılan önemli

bulgu ise ziyaretçilerin gelir düzeylerinin tespitidir. Buna göre, yabancı ziyaretçilerin 233'ünün (62,6) yaşadıkları ülke standartları çerçevesinde *orta düzeyde* bir gelire sahip olduğu, öte yandan yine 100 katılımcının (26,9) yüksek gelir durumuna sahip olduğu görülmektedir. Bu noktada bölgeyi tercih eden ziyaretçilerin orta düzeyde gelire sahip olduğu söylenebilir.

Değişken	(n)	(%)	
Milliyet	Avrupa	44	11,8
	Asya ve Pasifik	285	76,6
	Latin ve Kuzey Amerika	30	8,06
	Ortadoğu ve Afrika	13	3,49
	Toplam	372	100
Cinsiyet	Kadın	183	49,2
	Erkek	189	50,8
	Toplam	372	100
Yaş	25 yaş ve altı	99	26,7
	26-50 yaş arası	238	64,15
	51 yaş ve üzeri	34	9,16
	Toplam	371	100
Din	Hristiyan	72	19,4
	Müslüman	46	12,4
	Yahudi	8	2,2
	Bir dine inanmayan	158	42,5
	Diğer	85	22,8
	Toplam	369	100
Medeni Durum	Evli	155	41,7
	Bekar	217	58,3
	Toplam	372	100
Eğitim Durumu	Lise ve Altı	62	16,7
	Lisans	209	58,2

	Lisansüstü	101	27,2
	Toplam	372	100
Gelir Düzeyi	Çok Düşük	7	1,9
	Düşük	23	6,2
	Orta	233	62,6
	Yüksek	100	26,9
	Çok Yüksek	9	2,4
	Toplam	372	100

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların önemli bir çoğunluğunun 229 (61,6) Türkiye'yi destinasyon olarak seçmelerinde ana sebeplerinin ülkemizin *kültürel ve tarihi çekicilikleri* olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan Türk mutfağına ilişkin tercihte bulunan katılımcılar (16,7) olarak görülmektedir. Diğer taraftan araştırma kapsamında elde edilen bulgular incelendiğinde 197 katılımcının (53,0) yarından fazla bir oranla Türkiye hakkında bilgi kaynaklarının *internet* olduğunu belirtmişleridir. Tur operatörleri aracılığıyla bilgilendirilen katılımcıların ise 68 kişi olduğu (18,3) elde edilen bulgular arasındadır. Katılımcıların 189'unun *bireysel* olarak Türkiye'yi ziyaret ettiği (50,8) öne çıkmaktadır.

Araştırmaya katılanların daha önce gastronomi turizmi kapsamında (43,8) bir bölgeyi ziyaret ettiklerini belirtirken ziyarette bulunmayanlar ise (56,2) olarak belirlenmiştir. Katılımcıların 309'u gibi büyük bir oranının (83,1) *Türkiye'de yerel yiyecek deneyimi yaşadığı* ve yine büyük bir çoğunluğu ifade eden 307 katılımcının *yerel yiyecekleri sevdiği* (82,5) sonucu elde edilen tespitler arasındadır. Türk gastronomisi hakkında bilgi sahibi olan katılımcılar yarından fazla (54,8) olduğu görülmektedir. Katılımcıların 174'ü (46,8) Türkiye'yi ziyaret etmeden önce *Türk gastronomisinin kararlarında* etkili olduğu, nispeten yakın bir oranda 198 katılımcı (53,2) ise kararlarının olumsuz olduğunu belirtmiştir.

Değişken	n)	%)

Ziyaretin Temel Amacı	Yerel Türk Mutfağı	2	6,7
	Kültürel ve Tarihi Yerleri Gezme	29	1,7
	İş	4	,5
	Alışveriş		,4
	Diğer	7	2,7
	Toplam	71	00
Bilgi Kaynağı	Tur Operatörleri	8	8,3
	Medya	6	2,4
	İnternet	97	3,0
	Akraba ve Arkadaş Tavsiyesi	6	,7
	Diğer	3	,2
	Toplam	70	00
Yapılan Seyahat Türü	Bireysel	89	0,8
	Paket Tur	24	3,3
	Küçük Özel Tur	6	5,1
	Toplam	69	00
Gastronomi Turizmi Katılım Durumu	Evet	63	3,8
	Hayır	09	6,2
	Toplam	72	00
Türkiye’de Yerel Yiyecek Deneyimi	Evet	09	3,1

	Hayır	3	6,9
	Toplam	72	00
	Evet	07	2,5
	Hayır	5	7,5
Yerel Yiyecek Sevme Durumu	Toplam	72	00
	Evet	04	4,8
	Hayır	68	5,2
Türk Gastronomisi Bilgisi	Toplam	72	00
	Evet	74	6,8
	Hayır	98	3,2
Türk Gastronomisinin Karar Sürecine Etkisi	Toplam	72	00

Tablo 2. Katılımcıların Seyahat Özelliklerine İlişkin Bulgular

4. Sonuç ve Öneriler

Gastronomi turizmi, turizm alanları içerisinde hızla büyüyen bir trend olarak söylenebilir. Bu turizme katılanlar için, ziyaret ettikleri destinasyonların yeme-içme olguları, şehrin gastronomik değerleri, yöreye özgü ürünleri ve eşsiz tatları ana motivasyon kaynağı olabilmektedir. Bu kapsamda artık destinasyonların sahip olduğu yiyecek ve içecek değerleri olarak ifade edebileceğimiz gastronominin, farklı bir konuma gelerek başlıca bir turizm çeşidi olduğu söylenebilir.

Katılımcıların Türkiye'yi tercih etmelerinde ana faktörün Türkiye'nin tarihi ve kültürel çekiciliklerini görmek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgunun yanı sıra turizm destinasyonu olarak Türkiye hakkında bilgi kaynaklarının internet olduğu yargısına da ulaşılmıştır. Bu durum günümüz turist profilinin daha sorgulayıcı ve araştırmacı olduğunun kanıtı mahiyetinde-

dir. Katılımcıların Türkiye'yi ziyaret etmeden önce Türk mutfağı hakkında görüş sahibi olduğu da ulaşılan sonuçlar arasındadır. Bu bulgular Albayrak'ın (2013) yaptığı çalışma ile paralellik göstermektedir.

Birdir ve Akgöl (2015)'te gerçekleştirdikleri araştırma ile Türkiye'nin tarihi ve kültürel çekiciliklerinin temel ziyaret sebebi olduğunu belirtmişlerdir. Yanı sıra yazarlar, Türk mutfağının yabancı ziyaretçiler tarafından ziyaret sebebi olarak 3. sırada yer aldığını ifade etmişlerdir. Bu araştırma kapsamında ikinci sırada Türk gastronomisi gelmektedir. Yine katılımcıların Türk mutfağına ilişkin bilgi sahibi oldukları sonucuna varılmıştır. Bu bulgular araştırma ile doğrudan benzerlik göstermektedir. Katılımcıların seyahat özellikleri irdelendiğinde kendi ülkelerindeki standartlar doğrultusunda önemli bir kısmının orta düzeyde gelire sahip olduğu görülmektedir. Yanı sıra tatillerini bireysel olarak gerçekleştirdikleri ve önemli bir kısmının lisans derecesinde eğitime sahip olduğu görülmektedir. Bu varılan sonuçlar Şanlıer'in (2005) yılında gerçekleştirdiği çalışmasındaki bulgular ile benzerlik göstermektedir.

Yabancı ziyaretçilerin Türk mutfağına ilişkin bilgi sahibi oldukları (%54,8) ve yerel yiyecek deneyimi yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan katılımcıların yarısı Türkiye'yi tercih ederken Türk gastronomisinin (%46,8) karar sürecinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum bölgede ve ülkemizde yer alan yiyecek-içecek alanındaki işletmeleri doğrudan ilgilendirmektedir. Çünkü bilinçli ve ne istediğini bilen günümüz turistine yönelik doğrudan turistik ürün ve hizmetler sunan turizm destinasyonları tercih edilebilirliği doğrudan etkilemektedir. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular irdelendiğinde ziyaretçilerin Türkiye dolayısıyla Türk mutfağına ilişkin bilgi kaynağının internet olması yine turizm paydaşlarına ve destinasyon yöneticilerine bazı ipuçları vermektedir. Turistlerin tatil deneyimi öncesi bilgi kaynakları destinasyon seçim sürecinde etkili olabilmektedir. Özellikle turizm destinasyonları yöneticileri ve işletmecileri yerel kültürün bir parçası olan gastronomiye artan ilgiyi göz ardı etmemelidir.

Gelecekte yapılması öngörülen araştırmaların, ülkemizde farklı gastronomik değerlere sahip destinasyonlarda yürütülmesi tavsiye edilmektedir. Böylece elde edilen sonuçlar, bu araştırma

sonuçları ile kıyaslanabilir. Yanı sıra gastro-turistlerin Türk gastronomisi hakkında hangi etmenleri sevdiği veya sevmediği gibi konular da derinlemesine araştırılarak, gastronomi turizm açısından ülkemize çok avantaj sağlanabilir.

Kaynakça

- ALBAYRAK, A. (2013). “Kış Turizmi Turistlerinin Seyahat Motivasyonları”, 14.Ulusal Turizm Kongresi (05-08 Aralık 2013), Kayseri, s. 144-164.
- BALOGLU, S. ve UYSAL, M. (1996). “Market Segments of Push and Pull Motivations: A Canonical Correlation Approach”. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, c. 8, s. 3, s. 32-38.
- BİRDİR, K. ve Y. AKGÖL. (2015). “Gastronomi Turizmi ve Türkiye’yi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Gastronomi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi”. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, c. 3, s. 2, s. 57-68.
- BROKAJ, M. (2014). “The Impact of The Gastronomic Offer in Choosing Tourism Destination”: the case of Albania. *International Journal of Interdisciplinary Research*, c. 1, s. 4, s. 464-481.
- CHANEY, S. ve RYAN, C. (2012). “Analyzing the Evolution of Singapore's World Gourmet Summit: An Example of Gastronomic Tourism”. *International Journal of Hospitality Management*, c. 31, s. 2, s. 309-318.
- CHEN, L. J. ve CHEN, W. P. (2015). “Push–Pull Factors in International Birders' Travel”, *Tourism Management*, s. 48, s. 416-425.
- CORİGLİANO, M. A. (2003). “The Route to Quality: Italian Gastronomy Networks in Operation”, A. M. Hjalager ve G. Richards (Ed.), In: *Tourism and Gastronomy*, s. 166-186. Routledge.
- CÖMERT, M. ve ÖZKAYA, F. D. (2014). “Gastronomi Turizminde Türk Mutfağının Önemi”. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, c. 2, s. 2, s. 62-66.
- GÁLVEZ, J. C., P. LÓPEZ-GUZMÁN, T., F. C. BUİZA ve MEDİNA-VİRUEL, M. J. (2017). “Gastronomy as an Element of Attraction in a Tourist Destination: The case of Lima, Peru”, *Journal of Ethnic Foods*, s. 4, s. 254-261.
- GNOTH, J. (1997). “Tourism Motivation and Expectation Formation”, *Annals of Tourism Research*, c. 24, s. 2, s. 283-304.
- GUZMAN, T. L., J. M. H. Mogollon ve Clemente, E. D. (2016). “Culinary Travel as New Approach for Cultural Tourism”, *Turizam*, c. 20, s. 1, s. 1-11.
- HALL, M. ve MITCHELL, R. (2002). “Tourism as a Force for Gastronomic Globalization and Localization”, A. M. Hjalager ve G. Richards (Ed.), In: *Tourism and gastronomy*, s. 71-90. Routledge.
- JANG, S. ve CAİ, L. A. (2002). “Travel Motivations and Destination Choice: A Study of British Outbound Market”, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, c. 13, s. 3, s. 111-133.

- KAO, M. C., PATTERSON, I., N. SCOTT ve Lİ, C. K. (2008). Motivations and Satisfactions of Taiwanese Tourists Who Visit Australia: An Exploratory Study. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, c. 24, s. 1, s. 17-33.
- KARASAR, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (16. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KRAFTCHICK, J. F., BYRD, E. T., B. CANZIANI ve GLADWELL, N. J. (2014). "Understanding Beer Tourist Motivation", *Tourism Management Perspectives*, s. 12, s. 41-47.
- MACDONALD, S. ve HEADLAM, N. (2008). *Research Methods Handbook: Introductory Guide to Research Methods for Social Research*. Centre for Local Economic Strategies.
- RICHARDS, G. (2003). *Gastronomy: An Essential Ingredient in Tourism Production And Consumption*, A. M. Hjalager ve G. Richards (Ed.), In: *Tourism and Gastronomy*, s. 3-21, Routledge.
- SEDDIGHI, H. R. ve THEOCHAROUS, A. L. (2002). "A Model of Tourism Destination Choice: A Theoretical and Empirical Analysis", *Tourism Management*, c. 23, s. 5, s. 475-487.
- SELWOOD, J. (2004). *The Lure of Food: Food as an Attraction in Destination Marketing in Manitoba, Canada*, C. M. Hall, L. Sharples, R. Mitchell, N. Macionis ve B. Cambourne (Ed.), *Food tourism around the world: development*, s. 178-191, Oxford: Butterworth Heine- mann.
- SEZGİN, A. C., & ONUR, M. (2017). "Kültür Mirası Düğün Yemekleri'nin Gastronomi Turizmi Açısından İncelenmesi: Erzincan İli Örneği", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 203-214.
- ŞANLIER, N. (2005). "Yerli ve Yabancı Turistlerin Türk Mutfağı Hakkındaki Görüşleri". *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 25, s. 1, s. 213-227.
- TİKKANEN, I. (2007). "Maslow's Hierarchy and Food Tourism in Finland: Five cases", *British Food Journal*, c. 109, s. 9, s. 721-734.
- TOKSÖZ, A., & ARAS, S. (2016). "Turistlerin seyahat motivasyonlarında yöresel mutfanın rolü", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, c. 4, s. 1, s. 174-189.
- TÜRKAY, O. ve GENÇ, K. (2017). *Gastronomi turizmi*. M. Sarıışık (Ed.), *Tüm yönleriyle gastronomi bilimi*, s. 211-239, Ankara: Detay Yayıncılık.
- ÜNER, H. ve Şahin, G. G. (2016). "Türkiye gastronomi turizmi potansiyelinin her şey dâhil satış sistemi içinde değerlendirilmesi", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, c. 4, s. 3, s. 76-100.

NİMŞEHİT ŞİİRLERİNDEKİ BİRLEŞİK FİİL VE DEYİMLER

Özet

Nimşehit takma adına sahip olan Uygur şairinin asıl adı Armiye Ali Sayrami olup, 1906 yılında Doğu Türkistan'ın sınırları içerisindeki Aksu vilayetine bağlı Bay ilçesinin Sayram köyünde doğmuştur. Şair, Nimşehit takma adını, Kaşgar'da Çin yönetimine karşı yapılan milli ayaklanmaya katıldığında kurşun isabet ederek ağır yaralandıktan sonra kullanmaya başlamıştır. Şair, edebiyat eserlerinden Uygur klasik edebiyatı eserlerinin yanı sıra Nevai, Sekkaki, Lütfi, Zelili, Abdürrahim Nizami gibi şairlerin eserlerini de okumuştur. Çalışmamızda Nimşehit'in Eserleri adlı kitabında yer alan dört şiirde geçen birleşik fiiller tespit edilmiştir. Birleşik Fiiller iki başlık altında değerlendirilmiştir. Şiirlerde geçen birleşik fiillerin anlamları verilirken Türk Dil Kurumu Sözlüklerinden yararlanılmıştır. Eğer şiirlerde tespit edilen birleşik fiillerin anlamları TDK Sözlüklerinde yer almıyorsa dörtlükteki bütünlük düşünülerek anlam verilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda yer alan isim+ yardımcı eylemden oluşan birleşik fiiller şunlardır: Eş bol-, taş kurşan-, (nefsinin) peşine düş-, ten eyle-, mümkün ol-, qaşliriñ méhrab qil-, tayaq sal-, derdi tart-, yıraq qal-, bidar bol-, zar bol-, bimar bol- ve anlamca kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiiller: béşiriñğa çüşse-, meydañğa çiq-, meydañğa çiqqan-, özünni pargirat-, yüz örü-, gurban bol-, közge körünme-, ayak bas-, secde qil-, xar bol-, qara bextim aq bol-, düşminiñniñ

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author
Nurmainaiti BUAJIER,
Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Türk
dili ve Edebiyatı
Doktora Öğrencisi
bvhajar018@gmail.com

Gönderim Tarihi
Received
04.02.2020
Kabul Tarihi
Accepted
01.07.2020

Atf
BUAJIER, Nurmainaiti
(2020). "Nimşehit
Şiirlerindeki Birleşik
Fiil ve Deyimler",
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (3/3), 13- 26

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

béşini taşqa qoş-.

Anahtar Sözcükler: Birleşik fiiller, Nimşehit, deyimler, Uyghur Türkçesi

COMPOUND VERBS AND IDIOMS IN NİMŞEHİT POEMS

Abstract

The real name of the Uyghur poet, who has the nickname of Nimşehit, was Armiye Ali Sayrami, and was born in 1906 in Sayram village of Bay district of Aksu province within the borders of East Turkestan. The poet began to use his nickname Nimşehit after he was severely wounded when he participated in the national uprising against the Chinese administration in Kashgar. In addition to the works of Uyghur classical literature, the poet also read the works of poets such as Nevai, Sekkaki, Lütüfi, Zelili and Abdürrahim Nizami. In our study, the compound verbs in the four poems in the Nimşehit's book were identified. The compound verbs are evaluated under two titles. Turkish Language Institution Dictionaries have been used to give meaning of the compound verbs in poems. If the compound verbs in the poems are not included in the TDK Dictionaries, we tried quaternary. it was tried to give meaning by considering meaning unity of verses in poem. The compound verbs consisting of name + auxiliary action in our study are as follows: Eş bol-, taş kurşan-, (nefsinin) peşine düş-, ten eyle-, mumkin ol-, qaşliriñ méhrab qıl-, tayaq sal-, derdi tart-, yıraq qal-, bidar bol-, zar bol-, bimar bol- ve anlamca kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiiller: béşinğa çüşse-, meydanğa çiq-, meydanğa çiqqan-, özünni pargirat-, yüz örü-, gurban bol-, közge körünme-, ayak bas-, secde qıl-, xar bol-, qara bextim aq bol-, düşminiñniñ béşini taşqa qoş-.

Keywords: compound verbs, Nimşehit, idioms, Uyghur Turkish

Giriş

Şairin asıl adı Armiye Ali Sayrami olup, 1906 yılında Doğu Türkistan'ın sınırları içerisindeki Aksu vilayetine bağlı Bay ilçesinin Sayram köyünde fakir bir çiftçi ailesinde dünyaya gelmiştir. Babası bilgili biri olup oğlunun eğitim alması için elinden geleni yapmıştır. İlköğrenimini köyündeki dini okulda yaptıktan sonra, orta tahsilini 1922 yılından 1930 yılları arasında Bay ve Kuça ilçelerindeki medreselerde devam etmiştir. (Tatlık, 1998: 1) 1930'lu yıllarından sonra o zamanın meşhur Kaşgarlı

“Hanlık Medrese” adında Uygur klasik edebiyatı eserlerini okumuştur. Yüksek tahsili sırasında Nevai, Sekkaki, Lütü, Zeli, Abdürrahim Nizami gibi şairlerin eserlerini okumuştur. Medreseyi bitirdikten sonra Arapça ve Farsçayı iyi seviyede öğrenmiştir. Nimşehit’in Kaşgar’da okuduğu dönem yabancı misyonerlerin Brahmanizm’in propagandasını yaptıkları bir dönemdir.

1933 yılında Kaşgar’da Çin yönetimine karşı milli ayaklanmaya katılmıştır, savaşta kurşun isabet etmesi sonucu ağır derecede yaralanmış ve bu olaydan sonra yarı şehit anlamına gelen “Nimşehit” takma adını kullanmaya başlamıştır (Kaşgarlı, 1998: 198). Sonra dönemlerde bu takma adı mahlas olarak da kullanmıştır. 1934-1936 yıllarında memleketi Bay’da öğretmenlik yapan Nimşehit 1936-1945 yıllarında Aksu’da “Aksu Haberleri” (Aksu Uçur) gazetesinde editör olarak çalışmıştır. 1945-1948 yıllarında Gulca’da “Üç Vilayet Milli Ordu Karargâh’ında bulunan “Tarih yazma” biriminde bulunmuş daha sonra “İttifak” dergisinde editör olarak görev yapmıştır. 1949 yılından sonra Çin komünist partisinin yanında yer almış, 1956 yılında Çin heyetiyle Mekke’ye gidip hac ibadetini yerine getirmiştir. 1960’lı yılların sonunda çocuklarıyla Bay ilçesinin en ücra bölgesine sürgün edilen Nimşehit 22 Ağustos 1972’de 66 yaşında vefat etmiştir (Sultan, 2006: 80).

Nimşehit, ilk başta halk şiiri tarzında şiirler yazarak bunları “Bazar ve Mazar” adlı şiir kitabında topladığı bilinmektedir. Yüksek tahsili sırasında yazdığı şiirlerini ise “Büyük Barıştırmama” (Madara E’zem) ve “Doğru Yol Nurları” (Envarul Huda) adlı şiir ve kasidesi kitaplarında toplamıştır. Nimşehit’i asıl üne kavuşturan şiiri 1936 yılında yazdığı “Bilim Işkıda” (Bilim Aşkıyla) adlı şiirdir. 1936-1945 yılları arasında yazdığı “Bin Ev ve Ferhat-Şirin” (Ming Öy ve Perhad-Şerin) adlı destanı da Nimşehit’in önemli eserleri arasındadır. 1950’li yıllarda Çin komünist partisi propagandası niteliği taşıyan “Aldıda” adlı şiiri ve 1956 yılındaki Hac seferi vesilesiyle yazdığı “Seğindim” (Özledim) adlı şiirleri de çok ünlüdür. Ayrıca 1949 yılında kaleme aldığı “Leyla-Mecnun” operası, 1960’lı yıllarda yazdığı “Yüsüp-Züleyha” ve “Mezardan Dönerken” (Gör Ağzıdın Kaytkanda) adlı destanları şairin önemli eserleri arasında yer almaktadır. Şairin 1957 yılında yayımlanan “Vatan Sevgisi” (Veten Muhebbiti), 1963 yılında yayımlanan “Tarım Kızı”, 1980 yılında ya-

yımlanan “Yürek Sözi”, 1987 yılında yayımlanan “Bin Ev ve Ferhat-Şirin” (Ming Öy ve Perhad-Şerin), 1998 yılında yayımlanan “Nimşehit Şiirleri” (Nimşehit Şeirleri”) adlı şiir kitapları bulunmaktadır. Pek çok Çinceye çevrilmiş şiirleri de vardır (Rehmitulla Sultan, 2006: 80-82).

Çalışmamızda Nimşehit’in Eserleri adlı kitabında yer alan dört şiirde geçen birleşik fiiller ve deyimler tespit edilmiştir. Şiirlerde geçen birleşik fiillerin anlamları verilirken Türk Dil Kurumu sözlüklerinden yararlanılmıştır. Eğer şiirlerde tespit edilen birleşik fiillerin anlamları TDK Sözlüklerinde yer almıyorsa dörtlükteki bütünlük düşünülerek anlam verilmeye çalışılmıştır. Birleşik fiiller ve deyimlerle ilgili pek çok çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalardan bazıları şöyledir: Yeni Uygur Türkçesinde Tabanlaşmış Birleşik Fiiller (Demirez 2013); Güney Sibiryaya Türk Dillerinde Birleşik Fiillerle İlgili Teorik Sorunlar (Bacanlı 2013).

1. Birleşik Fiiller:

Ergin (1993: 364), birleşik fiilleri şöyle tanımlamaktadır: “Bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur, şeklinde açıklamaktadır.” Ergin (1993: 366), birleşik fiilleri; isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller; fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller; iktidarî fiiller şeklinde gruplandırmıştır.

Öztürk (1997: 97; 2010: 136), Uygur ve Özbek Türkçelerinde birleşik fiillerin kullanılış sahasının bir hayli geniş olduğunu belirtir ve birleşik fiilleri “Bir hareketi karşılamak üzere, bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur, şeklinde ifade eder ve iki bölüme ayırır. Bunlar; bir isim unsuru ile yardımcı fiilden kurulan birleşik fiiller; bir fiil unsuru ile yardımcı fiilden kurulan birleşik fiillerdir.

Korkmaz (2003: 791), (2014: 199-200) birleşik fiilleri şöyle tanımlamaktadır: “Bir isim ile bir yardımcı fiilin veya iki farklı fiil şeklinin yahut isim soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.” Birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden farklı yapı, işlev ve anlam özelliklerine göre kendi içlerinde: I. Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller. Bunlar;

bir isim veya bir sıfat ile “et-, ol-, bul-, bulun-, buyur-, eyle-, yap-“ fiillerinin birleşimiyle isim + ol- kuruluşunda oluşanlar; sıfat fiillerle ol- yardımcı fiilin birleşimiyle oluşan karmaşık fiiller. II. Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür. Şöyle ki, iki fiilin birleşmesiyle oluşanlar; anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller.

Kutadgu Bilig Grameri-Fiil adlı eserinde Ercilasun (2014: 76), birleşik fiil kavramıyla ilgili görüşlerini şöyle açıklamaktadır.

“Birleşik fiil, bir kelime grubudur. Kelime gruplarında esas, manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmektir. Kelime gruplarına iştirak eden asıl manalarından az veya çok farklı, yeni ve tek bir mana ifade etmek üzere bir araya gelirler. Birleşik fiilde de bu böyledir. İster bir tarafı isim ister bir tarafı fiil olsun her birleşik fiil, bir tek kavramı karşılar. Hareket, oluş ifade eden bir kavramı karşılamak için basit ve türemiş fiillerden nasıl istifade ediyorsak, birleşik fiillerden de aynı şekilde faydalanırız. Yani bir kavramı anlatma ve fonksiyon bakımından basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında hiçbir fark yoktur. Basit fiilin yapısında sadece kök ve ek, birleşik fiilin yapısında iki veya daha fazla kelime vardır”.

Karahan (2012: 73), birleşik fiilleri; bir hareketi karşılayan veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur, şeklinde açıklar. Bu işlevlerine göre; bir hareketi karşılayan ve bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller olarak iki grupta değerlendirir.

Güneş (2009: 229-230), birleşik fiilleri şöyle tanımlamaktadır: “Yeni bir hareket kavramı elde etme veya var olan bir hareket kavramında bir takım özel değişiklikler meydana getirmek için, iki (bazen üç) kelimeyi bir arada kullanarak oluşturulan fiillere denir. Bunları, yapılaş şekillerine göre, deyim şeklindeki birleşik fiiller, hareket kavramı oluşturan birleşik fiiller, hareket kavramının değiştiren birleşik fiiller, şeklinde gruplandırmıştır.”

Banguoğlu (1974: 310-318), Türkçenin Grameri adlı eserinde birleşik fiillerini şu şekilde gruplandırmıştır: Tabanlarını zarf öbeği kalıbında olanlar, çekim öbeği kalıbında olanlar, bağlam öbeği kalıbında olanlar.

Bu çalışmada gramer kitaplarındaki tasnifler incelenerek şiirde geçen birleşik fiiller değerlendirilmeye çalışılmıştır. Nim-şehit'in dört şiirinde geçen birleşik fiil örnekleri şöyledir:

1.1. İsim + yardımcı eylem oluşan birleşik fiil:

Korkmaz (2003: 792-800) 'a göre isim + yardımcı eylemle oluşan birleşik fiiller, bir ad veya sıfat ile et-, eyle-, yap-, kıl-, ol- ve bulun- yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluşmuştur. Birleştikleri yardımcı fiilin görevi, bir adı fiil durumuna getirmektir. Dolayısıyla, esas anlam, ad üzerindedir. Yardımcı fiil, yalnızca adı "etmek", "yapmak", "kılmak" ve "olmak" anlamları katarak fiilleştiren ve çekim eklerini alan bir işlev yüklemiştir."

Ergin (1989: 365), "İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller, "et-, ol-, eyle-, bulun-, yap-" fiilleridir. Bunlardan et-, eyle-, yap- isimlerden geçişli birleşik fiil, ol-, bulun- ise geçişsiz birleşik fiil yaparlar. Yardımcı fiil bir fiilleştirme ve çekim unsuru olarak vazife görür." bilgisini verir.

Eş bol-: eş olmak

bilig biling ya begim,

Bilgi bilin, ey beyim!

bilig sanga eş bolur

Bilgi sana eş olur;

bilig bilgen ol erke,

Bilgili insana

birkün devlet tuş bolur.

Bir gün devlet yar olur.

Taş kurşan-: bele bağlamak

biliglig er bilinge,

Bilgili insan beline

taş kurşansa kaş bolur.

Taş kuşansa, kaş olur;

biligsizning yanınğa,

Bilgisizin yanına

altun koysa taş bolur.

Altın konsa, taş olur.

(nefsinin)peşine düşmek-: nefsinden kopmamak

Kirip keynige nepsiñniñ, bilimdin özge yar tutsan,

Béşinğa çüşse bir künler, u çağda sen kebi xar yoq.

(Nefsinin peşine düşüp bilimden başka yâr tutsan, / Bir gün başın sıkışırsa, o zamanda senin gibi hâr yok.)

Ten eyle-:denk eylemek, eşit görmek.

Mumkin ol-:mümkün olmak

Dunyağa teñ eylemeymen tağliriñniñ téşini,

Seni dep taşqa çoşarmen düşminiñniñ béşini,

Sen üçün derya éqıtsam şum reqibler yéşini,

Mumkin olğaymu körüşke ayğa oxşaş qéşini ?!

Qara bextim aq bolardışun darehmanal dida.

(Dünyaya denk eylemem dağlarının taşını / Senin için taşa katarım düşmanın başını / Senin için derya akıtsam şom rakipler yaşını / Mümkün olur mu görmek aya benzer kaşını / Kara bahtım ak olurdu o an rahman önünde.)

Qaşliriñ méhrab qıl- / kaşlarını çat- :kaşlarını çatmak, sinirlenmek.

Dilbirim, ahu közüm, xurşid yüzüm, şérin sözüüm
Hösni eplakiñda tuğqan erdi teley yultuzum,
Levliriñdin qızğanurdi bağda pişqan tal üzüm,
Qaşliriñ méhrab qılıp secde qılay tenha özüm,
Çoñ gunahkar bolsimu din birle iman aldida.

(Dilberim, ahu gözlüm, güneş yüzlüm, şirin sözlüm, / Hüsn-i eflakinde doğmuş idi talih yıldızım, / Dudağını kiskanırdı bağda olmuş salkım üzüm, / Kaşlarını mihrap edip secde ediyim tenha özüm, / Büyük günahkâr olsam da din ve iman önünde.)

tayaq sal-/dayak at- :dayak atmak

derdi tart- /dert çek- : dert çekmek.

yıraq qal-/ıraq kıl- : uzak, ayrı kalmak.

Vaderixa, qaysi kündür, şum reqib basti ayağ,
Sen kebi hör nazininler üstige saldi tayaq,
Men quçıqıñda turup tarttim eceb derdi pıraq,
Némitiñ lezzetliridin ayrılıp qaldim yıraq,
Bir tilemçidek qisildim küzde xaman aldida.

(Ne yazık ki, geçen günlerde, şom rakip bastı ayak / Senin gibi hür nazenin üstüne attı dayak, / Ben kucağında durup çektim çok derdi fırak, / Nimetin lezzetlerinden ayrılıp kaldım ıraq, / Bir dilenci gibi kısıldım güzde harman önünde.)

bidar bol- / bidar ol- : uykusuz olmak, uyumamak.

zar bol- / zar ol- : inlemek, ağlamak.

bimar bol- / bimar ol- : hasta olmak.

Yiğlidim şundin buyan tün-kéçiler bidar bolup,
Rehimsiz ögeyge qalğan qız yétimdek xar bolup,
Hevzi kevserni kéçiban tamçe suğa zar bolup,
Tarlışıp ketken cahanga sığmayin bimar bolup,
Boynı bağlanmış müşüktek sañda saçqan aldida.

(Ağladım ondan beri bütün geceler uykusuz kalıp, / Acımasız üveye kalan yetim kız gibi hor olup, / Kevser gölünü geçerek bir damla suya zar olup, / Daralan cihana sığmadan hasta olup, / Boynu bükük kedi gibi sıçan önünde.)

1.2. Anlamca Kaynaşmış Deyimleşmiş Birleşik Fiiller:

Gözütok (2009: 1) “Deyim” sözcüğünü, söylemek, dile getirmek, açık etmek... anlamlarına gelen “de-“ kökünden türemiş bir isimdir ve bu sözcük “Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu”nda Osmanlıca “tabir” kelimesi yerine kullanılmaktadır, şeklinde açıklamaktadır.

Duymaz (2005: 33-34), deyimle ilgili Ebüzziya Tevfik’in şu tarife yer verdiğini belirtir: Deyim, bir duyguyu, düşüncüyü, durumu anlatan, bir hüküm ifade etmeyen, çoğu mecazlı olan kalıplaşmış sözlerdir.

Korkmaz (2003: 838)“*Deyimleşmiş birleşik fiiller, gramer yapıları bakımından öteki birleşik fiillerden ayrılan bazı özellikler taşır. Bunların belirli şekil kalıpları vardır. Şekilce, bir isim ve bir yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere benzerler. Ancak, onlardan ayrılan yanları fiilden önceki isim ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabilirdiği gibi bir isim grubu halinde de bulunabilmesi ve işletme ekleri ile genişletilebilmesidir. Bu özelliğinden dolayı, fiilden önce gelen isim ögesi fiile bir özne, bir nesne, bir yer tamlayıcısı veya zarf görevi ile bağlanabilmektedir. Ayrıca fiilden önceki isim ögesi birden fazla da olabilmektedir.*” açıklamasını yapar.

Güneş (2009: 229) “Anlamca Kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiiller şöyle tanımlamaktadır: Bir isimle asıl fiilin birleşmesinden oluşan ve mecazlaşmaya dayalı bir ifade gücü taşıyan fiillerdir.”

Karahan (1999: 39) ve Zeynep Korkmaz (2014: 201) deyimleri anlamca kaynaşmış birleşik fiiller başlığı altında verir. Anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin bir isim ve bir fiil unsurundan meydana gelebildiği gibi kelime gruplarından da oluşabileceğini belirtirler. Deyimleri oluşturun unsurların biri veya hepsinin kendi sözlük anlamlar dışında kullanıldığını ve bunların bir kısmının deyimleşmiş olduğunu belirtir.

Eserlerden tespit edilen örnekler şöyledir:

Béşinğa çüş -: Başın sıkışmak

Kirip keynige nepsiniñ, bilimdin özge yar tutsan,
Béşniğa çüse bir künler, u çağda sen kebi xar yoq.
(Düşüp nefsinin peşine bilimden özge yâr tutsan,
Başın bir gün sıkışır, o çağ senin gibi hâr yok.)

Meydanğa çıq- /meydana çık- : ortaya çıkmak, görünmek.

Bilimdin hemme iş *meydanğa çıqqan* esirdur bu,
Biliş lazım, bilimsizlerge bu esirde xéridar yoq.
(Bilimden her şeyin meydana çıkan devirdir bu, / Bilmek
lazım, bilimsizlere bu asırda haridar (müşteri) yok)

Meydanğa çıq - : meydana çıkmak, görünmek.

Özüni pargirat- /özünü parlat- : bilgi ile donanmak,
kendini geliştirmek.

Çapan birle *özünü parqiratsañ* bir boyaqçisen,
Bilim esri bugün, sirliq çapanlarğa xéridar yoq.
Bilimdin hemme iş *meydanğa çıqqan* esirdur bu,
Biliş lazım, bilimsizlerge bu esirde xéridar yoq.
(Ceket ile kendini parlatırsan bir boyacısn, / Bilim asrı
bugün boyalı ceketlere haridar (müşteri) yok. / Bilimden her
şeyin meydana çıkan devirdir bu / Bilmek lazım, bilimsizlere bu
asırda haridar (müşteri) yok.)

Yüz örü- / yüz çevirmek: gösterdiği ilgiyi kesmek.

Gurban bol- /kurban ol-:canından vazgeçmek, (bir ülkü,
fikir) uğrunda canını vermek, fedakârlık yapmak.

Özün hem, Nimşehit, bu pikirniñ testiği *bol qurban*,
Bilimdin *yüz örügenler* kebi qattiq gunahkar yoq.
(Kendin de, Nimşehit, bu fikrin tasdiki için kurban ol, /
Bilimden yüz çevirenler kadar ağır günâhkar yok.)

közge körünme-: değersiz olmak, kıymet ve önem ver-
memek.

Sen idiñ dünyada bir hösni güzel nazuk beden
İkimizde bağliniş goyaki erdi canu-ten.
Ah! Güzel yâr oynığan Qeşqer, Kuça, Yeken, Xoten,
Némiler boldi ikin iplas ayağda pak veten?!

Sen üçün közge körünmes qançe qurban aldida.
(Sen idin dünyada bir hüsnü güzel nazik beden, / Birbi-
rimize bağlıydık sanki idi can ve ten, / Ah! Güzel yârin dolaştığı
Kaşgar, Kuça, Yeken, Hoten, Neler oldu acaba pis ayakta pak
vatan, / Senin için göze görünmez nice kurban önünde.)

Ayak bas-: bir yere ulaşmak, varmak.

Vaderixa, qaysi kündür, şum reqib basti ayağ,
Sen kebi hör nazininler üstige saldi tayaq,
Men quçıqıñda turup tarttim eceb derdi pıraq,
Némitiñ lezzetliridin ayrilip qaldım yıraq,
Bir tilemçidek qisildim küzde xaman aldida.

(Ne yazık ki, geçen günlerde, şom rakip bastı ayak, / Senin gibi hür nazenin üstüne attı dayak, / Ben kucağında durup çektim çok derdi firak, / Nimetin lezzetlerinden ayrılıp kaldım irak, / Bir dilenci gibi sıkıldım güzde harman önünde.)

secde qil- :alnı, eli, ayakları, dizleri, ayak parmaklarını yere getirmek; saygı göstermek.

Dilberim, ahu közüm, xurşid yüzüm, şerin sözlüm,
Hösni eplakiñda tuğqan erdi teley yultuzum,
Levliriñdin qızğanurdi bağda pişqan tal üzüm,
Qaşliriñ méhrab qilip secde qilay tenha özüm,
Çoñ gunahkar bolsimu din birle iman aldida.

(Dilberim, ahu gözlüm, güneş yüzlüm, şirin sözlüm, / Hüsnü eflakinde doğmuş idi talih yıldızım, / Dudağını kıskanırdı bağda olmuş salkım üzüm, / Kaşlarını mihrap edip secde edeyim tenha özüm, / Büyük günah ise de din ve iman önünde.)

Xar bol-: hor olmak “ (birini, bir şeyi) küçük görmek, bir kimseye değersiz gözle bakmak.”

Yiğlidim şundın buyan tün-kéçiler bidar bolup,
Rehimsiz ögeyge qalğan qız yétimdek xar bolup,
Hevzi kevserni kéçiban tamçe suğa zar bolup,
Tarlışıp ketken cahanğa sıgmayın bimar bolup,
Boynı bağlanmış müşüktek sañda saçqan aldida.

(Ağladım ondan beri bütün geceler uykusuz olup, / Acımasız üveye kalan yetim kız gibi hor olup, / Kevser gölünü geçerek damla suya zar olup, / Daralan cihana sıgmadan hasta olup, / Boynu bağlanan kedi gibi sıçan önünde.)

Qara bextim aq bol- :kara bahtı ak olmak: bahtı açılmak, talihi dönüp uygun duruma veya arzulanan sonuca gelmek.

düşminiñniñ béşini taşqa qoş-: düşmanın başını taşaya vurmak: düşmanı yenmek, düşmanı alt etmek.

Dunyağa teñ eylemeymen tağliriñniñ téşini,
Seni dep taşqa qoşarmen düşminiñniñ béşini,
Sen üçün derya éqıtsam şum reqibler yéşini,
Mumkin olğyamu körüşke ayğa oxşaş qéşini ?!

Qara bextimaq bolardışun darehmanal dida.

(Dünyaya denk eylemem dağlarının taşını; /Seni diye taşa katarım düşmanın başını, / Sen için derya akıtsam şom rakipler yaşını, / Mümkün olur mu görmek aya benzer kaşını, / Kara bahtım ak olurdu o an rahman önünde.)

Sonuç

Çalışmamızda toplamda 24 tane birleşik fiil tespit edilmiştir. Bunlardan 12 tanesi isim+ yardımcı eylemden oluşan birleşik fiillerdir, 12 tanesi de anlamca kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiillerdir.

Bilginin öneminden bahseden birleşik fiiller-deyimler: meydana çık-(deyim), özünni pargirat- (deyim), eş bol-(bir. f.), taş kurşan- (bir. f.);

İlim ve bilimden uzak kalmak: yüz örü-, gurban bol- (deyim);

Vatanı ifade eden birleşik fiiller- deyimler: meydana çık- (deyim), özünni pargirat- (deyim), mümkün ol- (bir. f.), ten eyle - (bir. f.);

Vatandan ayırım kalış ve düşmanın ayaklar altında kalışından duyduğu hüznü dile getiren birleşik fiiller- deyimler: tayaq sal- (bir. f.), derdi tart- (bir. f.), yıraq qal- (bir. f.), bidar bol- (bir. f.), zar bol-, (bir. f.), bimar bol- (bir. f.), ayak basmak- (deyim); xar bol- (deyim);

Sevgiliye hitap: Sevgilinin gezdiği vatan toprağına düşman ayaklarının basmasından dolayı yaşadığı hüznü dile getiren deyimler: közge körünme- (deyim).

Düşmanın işgali: ayak bas- (deyim).

Vatana hürmet: secde qil- (deyim).

Vatan işgaline karşı duyduğu öfke: düşminiñniñ beşini taşqa qoş- (deyim), Qara bextim aq bol-(deyim).

Yazarın 1933 yılında Kaşgar'da Çin Yönetimine karşı millî ayaklanmaya katılmış, 1936-1945 yıllarında "Aksu Haberleri" (Aksu Uçuri) gazetesinde editör olarak çalışmış, 1949 yılından sonra Çin komünist partisinin yanında yer almış, 1956 yılında Çin heyetiyle Mekke'ye gidip Hac ibadetini yerine getirmiş olduğu (İnayet 2011: 86) düşünüldüğünde; şairin bu çalışmasında incelenen şiirlerinde, bilginin önemi ve gerekliliği, ilim ve bilgiden uzak kalmanın zararları, vatan, vatandan ayrılış,

vatanın düşman ayakları altında kalmasından dolayı duyduğu hüznün, sevgiliye sitem, sevgiliyi vatana benzeterek vatan ile ilgili duygu ve düşüncelerini ifade etmeye çalışması şaşırtıcı olmasa gerektir. Kısacası yazar, hayatında yaşadığı olayları şiirlerine aksettirmiştir.

Tablo 1. Nimşehit'in Şiirlerindeki Birleşik Fiil ve Deyimlerin Sayısal Veri Tablosu

Birleşik Fiiller	İsim + yardımcı fiille oluşunlar	Deyimleşmiş birleşik fiiller
	eş bol- “eş olmak”	béşinğa çüş- “başın sıkışmak”
	taş kurşan-“ bele bağlamak” (nefsinin)peşine düş-“ nefsinde kopmamak”	meydangä çiq-“ortaya çıkmak, görünmek.”
	ten eyle-“ denk eylemek, eşit görmek.”	özünni pargirat -“bilgi ile donanmak, kendini geliştirmek.”
	mumkin ol –“ mümkün olmak”	yüz örü-“yüz çevirmek: gösterdiği ilgiyi kesmek.”
	qaşliriñ méhrab qil-“ kaşlarını çatmak, sinirlenmek.”	gurban bol-“canından vazgeçmek, (bir ülkü, fikir) uğrunda canını vermek, fedakârlık yapmak.”
	tayaq sal-“dayak atmak.”	közge körünme-“değersiz olmak, kıymet ve önem vermemek”.
	derdi tart –“dert çek-: dert çekmek.”	ayak bas-“bir yere ulaşmak, varmak.
	yıraç qal-“ırak kıl- : uzak, ayrı kalmak.”	secde qil-“alnı, eli, ayakları, dizleri, ayak parmaklarını yere getirmek; saygı göstermek.”
	bidar bol-“uykusuz olmak, uyumamak.”	xar bol-“(birini, bir şeyi) küçük görmek, bir kimseye değersiz gözle bakmak.”
zar bol-“inlemek, ağlamak.”	qara bextim aq bol -“kara bahtı ak olmak: bahtı açılmak, talihi dönüp uygun duruma veya arzulanana sonuca gelmek”.	

	bimar bol-“hasta olmak.”	düşminiñniñ bēşini taşqa qoş- “düşmanın başını taş a vur- mak: düşmanı yenmek, düş- manı alt etmek.”
Sonuç	12	12

Kaynakça

- Bacanlı, Eyüp (2013). Güney Sibiryaya Türk Dillerinde Birleşik Fiillerle İlgili Teorik Sorunlar, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 24 Volume: 6 Issue: 24.
- Banguoğlu, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul.
- Baydar, Turgut (2013). "İsim + Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine", Erzurum: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.49, s.55-66.
- Demirez, Güneri Aysun (2013). Yeni Uygur Türkçesinde Tabanlaşmış Birleşik Fiiller, Türkoloji Araştırmaları Dergisi Gazi Türkiyat, Ankara, s. 59-80.
- Duymaz, Recep (2005). *Atalar Sözü*, İstanbul: Gök kubbe Yayınları, s. 33-34
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Ankara: Gazi Üniv. Yay.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2014). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1993). *Türk Dil Bilgisi*, 20. Basım, İstanbul: Bayrak Yay.
- Ergin, Muharrem (1989). *Türk Dil Bilgisi*, 18. Basım, İstanbul: Bayrak Yay.
- Gözütok, Ahmet (2009). Eski Anadolu Türkçesi'nden Anlamca Kaynaşmış (Deyimleşmiş) Birleşik Fiiller, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Güneş, Sezai (2009). *Türk Dili Bilgisi*, İzmir: Çağlayan A.Ş.
- İnayet, Alimcan (2011). Nimşehit ve Edebî Faaliyetleri Üzerine, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal Of Turkish World Studies, XI/1 (Yaz 2011), s.85-98.
- Karahan, Leyla (1999). *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaşgarlı, Sultan Mahmut (1998). *Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı*, T. C. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kokmaz, Zeynep (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2004). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.

- Öztürk, Rıdvan (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Ankara: TDK Yay.
- Öztürk, Rıdvan (2010). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, 2 Baskı, Ankara: TDK Yay.
- Sayrami, Nimşehit Ermiya Eli, Aldida, Şingcang Xelq Neşriyatı, Gulca, 1946.
- Şingcangdiki Milletlerniñ Edebiyatı Toğrisida, Ed. A. Rehmitulla Sultan, Urumçi, 2006.
- Tatlık, Erşidin (1998). *Nimşehit Şiirleri Şingcang Xelq Neşriyatı*, Urumçi.
- Uygur Edebiyatı Tarihi 4, Milletler Neşriyatı, Pekin, 2006.

تېموریلر دورەسیدەگی تانیقلی شاعر و يازوچیلر

اۋن تورتینچی عصر اۋرتە لرید 15-
عصرگچە بۆلگن دور اۋرتە آسیا خلقلری، جملەدن
اۋزبېک خلقی مدنیتی، هنری و ادبیاتی تاریخی نینگ
ینگى و سیر محصول بیر دورى دیر. بو دورده اۋرتە
آسیا خلقلری علم فن، معمارچیلیک، نقاشلیک، موسیقی
همده بدیعی ادبیاتده جوده کتە موقیبتلرگە اېرىشیدیلر،
اولکن عالمر، هنرمندلر و شاعرلرنی بیتیشتریب جهان
مدنیتی خزینهسیگە کتە حصه قوشیدیلر.

تېموریلر دورى نینگ اېلک دورلریده یشب
اۋتگن بیر قنچه زبردست و معروف شاعرلرنینگ
اسلوبلری کپینگی سکیزینچی عصردهگی یشاۋچی
شاعرلر اوچون کتە یۆل - یوروق بۆلیب قالدی. سۆنگى
شاعرلر آلدینگى لریدن فرقلی بۆلگن روشده نظم ایشیگە
اوریندیلر، اولرنینگ اثرلریدن هم اوشبو فرق آچبق -
آیدین سبزیلیب تورهدی، حتی آلدینگیلردن تقلید قیلش
اۋزی عیب حسابلنمیب قالدی.
اساسی سوزلر : شاعر، یازوچی

Timurlar Devrindeki Tanışmış Şair ve Yazarlar

Özet

14. asır ortaları 15. asır başlarında
olan orta Asya Halkları, cümleden Özbek
Halkı medeniyeti, hünéri ve edebiyatı tari-
hin yeni akım bir sonuç devridir. Bu devirde
Orta Asya halkları; ilim, fen, mimari, bo-
yama, müzik ve başka Bedii edebiyat yük-
sek kazançlara erişti. Bilim adamları sanat-
çıları ve şairleri yetiştirip dünya edebiyatın
hazinesine sundular. Timuriler hükümetinin
ilk Devride yaşayan geçmiş uzman şairlerin
üslupları gelecek sekizinci şairler için büyük

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author
Abdul Fatah RASOOLY
Tahar Üniversitesi
Özbek Dili ve Edebiyatı
Bölümü Öğretim Üyesi

Gönderim Tarihi
Received
05.03.2020

Kabul Tarihi
Accepted
05.07.2020

Atıf
RASOOLY, Abdul
Fatah (2020). "Timurlar
Devrindeki Tanışmış
Şair ve Yazarlar",
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (3/3), 27 - 42

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

bir hizmet olarak örneklendi. Sonraki şairler şimdiki şairlerden farklı olarak nazım hususunda uğraşmakla kaldılar, eski şairlerin nazım işlemleri onların eserlerinde açık görünmektedir. Hatta eskilerden taklit etme de bir suç olarak kaldı.

Anahtar Kelimeleri: Timurlar, Davresi, Şair

FAMOUS POETS AND WRITERS IN THE TİMURİD PERİOD

Abstrac

In the 14th and 15th centuris people in Asia had lost of achievements like civilzation, History, Literature and Aris, and Uzbek Literature in this period these people had high access with knowledge, painting, music and litreture. Meanwhile the above mentioed artictes, they trained the best scienntist, talenteds, and the best artist in the society.

Keywords: Timurs, Circuit, Poet

کیریش

جهان مدنیتی محمد موسی خوارزمی، امام بخاری، ابو نصر فارابی، ابوریحان بیرونی، ابوعلی ابن سینا، زمخشری کیی ناملر بیلن بیزهنگن مرکزی آسیانینگ (۹ - ۱۲) عصرلردهگی مدنیتی اویغانیش دوری کپسکین روی بپرگن تاریخی واقعلر طفیلی بیردن اوزیلیب قالدی (بریون، ۴۵ص۱۳۹۴).

۱۳ عصرنینگ باشیده خوارزمشاهلر دولتی چنگیزخان قوشینلرینینگ دهشتلی و ایاوسیز هجومیگه اوچرهدی. بو هجوم ۱۲۱۹ - بیلده خوارزمشاهلرنینگ شمالی چپگرمسیدهگی اوترار قلعهسینی ضبط ایتیشدن باشلندی و ۱۲۲۱ - بیلده خوارزمشاهلر مرکزی اوزرگنچ (حاضرگی کهنه اوزرگنچ) دشمن قؤلیگه اؤتدی. خوارزمشاه قوشینلری یخشی قوراللانگن بؤلشیگه قرهمی، ایچکی نزاعلر و کبلیشماوچیلیکلرینینگ کوچه یگنلیگی، قوشینینینگ شهرلر حمایهسی اوچون بؤلپب یوباریلگنلیگی، بیرلیکنینگ یؤقلیگی سلطنتنی چنگیزخان هجومیگه برداش بیره آلمی تیزده بریاد بؤلشیگه آلیب کپلدی (کارگر، ۲۱ص۱۳۷۸). شهرلر، مدنی مرکزلر ویران ایتیلدی، اهالی قیرغینگه اوچرهدی. اولکه تؤلغیچه مغوللر مستملکهسیگه ایلندی. مرکزی آسیانی تۇرلی تومنلرگه بؤلپب یوبارگن مغول خانلری اؤرتهمسیدهگی اوز ارا نزاعلر و کوروشلر هم اوج آلدی. بولر همهسی مملکتنینگ اجتماعی - اقتصادی احوالیگه سلبی تاثیر کورستدی. مدنیت اوچاقلری سؤندی. جوده کؤپ مدنی بایلیکلر، علم مسکنلری، مدرسه و کتابخانلر یوق قیلیندی. صنعت و علم - فن وکیللری: عالملر، شاعرلر و یازوچیلر، منجملر و معمارلر اؤلدیریلدی، تصادفن امان قالگنلری اېسه شمالی هندوستان، غربی ایران و خراساننینگ تۇرلی ولایتلریگه قاچیب، جان سقلب قالدیلر. شوندهی شرایطده مغوللر و محلی عملدارلرنینگ اوز باشیمچهلیگی و جبر

- ظلم نینگ باریشی خلق عامهسینینگ کؤتریلیشیگه آلیب کبلیدی. بو خلق قوزغلانلرینینگ اینگ بیرییگی ۱۳۳۷ بیله ایراننینگ سبزوار شهریده باشلینیب، قریب ۴۵ ییل دوام اینگن سربدارلر چیقیشی دیر(بابر، ۴۳ص۱۳۶۷).

خلق عامهسینینگ اجنبی استیلاچیلر همده محلی ایزوچیلرگه قرشی ایواسیز کورهشی مرکزی آسیاده مغوللر حکمرانلیگینی انچه ضعیفلشتیردی و اولرگه قرشی کبسکین کورهش کوچمیشی اوچون قولى زمینه یرهتیب بپردی. شوندهی شرایطده (۱۴۰۵ - ۱۳۳۶) میدانگه چیقدی و اجتماعی جریانده تیزده کوزگه تشلندی، همده مملکت حیاتیده جوده کته رول اوینهدی(ملله یف، 1388ص130).

امیر تېمور ترقاق و اوزاق اوروشلردن خانه ویران بؤلگن ماوراءالنهر و خراسان ییرلرینی مغوللر مستملکهسیدن آزاد ایتیب، یگانه، مستقل و مستحکم دولته بیرلشتیردی. اونینگ مرکزی ایتیب سمرقند شهری تنلندی. امیر تېمور وفاتیدن سونگ هم ۱۶ - عصر باشیگه قدر اونینگ اولادلری مملکتگه حکمرانلیک قیلدیلر. تېموریلر دوریده مرکزی دولت ایکیگه (ماوراءالنهر و خراسان) گه اجره تیلیب اداره ایتیلدی. سمرقند و هرات بو ایکی دولتینینگ مرکزی بولیب خدمت قیلدی. اینیقهسه، تېموریلرده اوزاق وقت حکمرانلیک قیلگن شاهرخ، اولوغ بېک، حسین باقرا دورلریده مدنیت گللب - یشنهدی (ابن عربشاه، ۲۳ص۱۳۶۵).

1. تیکشیریش هدفی

بو مقاله نینگ یازیلیش و تیکشیریشیدن هدف اون تورتینچی عصر اورتلرید 15- عصرگه بؤلگن دور اورتیه آسیا خلقلری، جملهدن اوزبیک خلقی مدنیتی، هنری و ادبیاتی تاریخینینگ ینگى و سېر محصول بیر دورى دیر. بو دورمه اورتیه آسیا خلقلری علم و فن، معمارچیلیک، نقاشلیک، موسیقی همده بدیعی ادبیاتده جوده کته موفقیتلرگه ابریشدیلر، اولکن عالمر، هنرمندلر و شاعرلرنی بېنیشتیریب جهان مدنیتی خزینهسیگه کته حصه قوشدیلر.

2. تیکشیریش روشی

شونده ی که تیکشیریش روشیدن معلوم بولیشیچه بو مقاله نینگ توزه تیلیشی اوچون کتاب لردن فایده لنگن و بو تیکشیریش، کتابخانه لیک روشده بولیب تشریح و ایضاحلش کورینشلری بار.

3. تېموریلر دوره سیده گى تانیقلى شاعر و یازوچیلر

تېمور و تېموریلر دوریده شعر و ادب ماوراءالنهر، خراسان و آذر باجانده اوزینینگ رواجلنیش باسقیچینی طی قیلماقده ابدی. هراتده شاهرخ و اوندن کپینگى شاهزادهلر بو ساحهده جدی توجه کورسته دیلر. شاهرخ دورى ادبیاتنینگ رواجلنیش باره باتکن دورى بولدی، سلطان حسین باقرا دورى اېسه ادبیاتنینگ کمال درجه سیگه ابریشگن باسقیچی سنه لر ابدی. امیر علیشېر نوایی و مولانا جامی لر شعر و ادب ترغیبچیلری ماوراءالنهر و باشقه منطقلردن

مرکزیتى كۆچىرىب، هرات شىهرىنى شعر و ادب مركزىگه ايلنتىردىلر. مولانا جامى، نوایى، لطفى، بنايى، آصفى، هاتقى، هلالى و سهىلى اوشبو كروان نىنگ زبردست بىتكچىلرىدن دىر. سلطان حسين مىرزا اوزى هم شعر اىتیب شاعرلر بىلن رقابت قىلر ابدى. منىشو بوىوك فرهنگى و هنرى بوتوقلارنى كوزگه توتگن حالده، تىمور و تىمورىلارنى اېنگ كته علم و فرهنگ حامىلرى و ترغىبچىلرى دىسك عدالتدن بۆلهدى(ترىتى، ۶۷ص۱۳۴۲).

4. مولانا گدايى

مولانا گدايى مىلادى 15 - عصر (هجىرى 9عصر)ده ايجاد اېتگن اوزبىك شاعرلرى نىنگ بىرى دىر. گدايى نىنگ حىاتى و ادبى فعالىتى حقىده معلومات بېرىچى يگانى اثر، نوایى نىنگ مجالس النفايس تذكرهسى دىر. نوایى مجالس النفايس تذكرهسىنى يازگنده مولانا گدايى توقسان ياشىدن كىچىك آدم اېكن. (مجالس النفايس 896 - بىلده يازىلگن) شو موضوعنى نظردىه توتىب، شاعر هجىرى 806 - بىلده (مىلادى 1403 - 1404) توغىلگن دىب تخمىن قىلهدىلر. اما مولانا گدايى نىنگ قىپىردىه بىشه گنى و قىسى بىرلردىه تحصىل قىلگنى بارهسىده هىچ قندهى معلومات بۇق. نوایى محاكمه اللغىتىن اثرىده هم مولانا گدايى نى، سكاكى، آتابى، مقىمى، يقىنى حىدر خوارزمى و امىرىلر نىنگ قطارىده قۇبىب، توركى گوى شاعر نىنگ اېنگ استعدادلى دىب حسابلەگن. نوایى اوز اثرىده گدايى نى «مشاهىردن دور» دىپىدى و اوندن سۇنگ شاعر نىنگ اىگى غزلى نىنگ قوبىدهگى مطلعلىرىنى كېلتىردى:

آه كىم دىوانه كۇنگۇلوم مبتلا بۇلدى ينه بو كۇنگۇل نىنگ اېلكىدن جانغىه
بلا بۇلدى ينه

اى بىگىم سېن سىز تىرىكلىك بىر بلاى جان اېمىش كىم انىنگ دردى قاشىنده يوز
اۇلوم حىران اېمىش
(نوایى، ۴۵ص۱۳۶۳)

ينه شونىسى قىزىقلىرى كه نوایى گدايى حقىده يازر اېكن، اونىنگ توركى گوىلىگىنى تاكىدلەيدى، در حقىقت بو دقتگه سزاوار مسأله دىر. معلوم كه اۇشه وقتلردىه عربى و درى تىللىرى رسمى و حكمران تىل حسابلنر ابدى، باشقه تىللىرگه اېسه اعتبار بېرىلمس ابدى.

بىر قنچه توركى گوى شاعرلر كىبى گدايى هم توركى تىلىده عجاىب اثرلر بىرەتىب، اوزبىك مدنيتى نىنگ رواجلەنىشىگه خلل بېرىمىاتگن فكرلرگه ضربه بېرەدى. «محاكمه اللغىتىن» ده نوایى خوش طبع توركى گوى شاعرلر حقىده سۇز يورىتكنده گدايى «هلاكو خان زمانىدىن سلطان صاحبقران تىمور كۆرەگان زمانىدىن فرزند خلفى شاهرخ سلطان نىنگ زمانى نىنگ آخرى گچه تورك تىلى بىلە شعرا پىدا بۇلدىلر و اول حضرت نىنگ اولاد و احفادىدن هم خوش طبع سلاطين اۇرتەگه كېلدى. سكاكى، حىدر خوارزمى، آتابى، يقىنى، امىرى و گدايى دىك لار» دىبە تىلگه آلهدى كه بو هم يوقارىدهگى فكر بىمىز نىنگ توغرىلىگىدن دلالت بېرەدى.

مسأله نىنگ مهم تمانى شوندىكه گدايى نىنگ تىلى و روش و اسلوبى، روان و شىرەلى دىر. او آرتىقچه مظنن لىككه، صنعى يا توشونىب بۆلمەيدىگان سۇز بىرىكمەلرىدن شعرى مصراع بىرەنىشىگه مطلق اورىنمىدى. اونىنگ اكثر شعرلرىده

هر بىر سۆز اوزوك كۆزىدېك تابىلەندى. عومما اونىنگ شعرلرىدە حقيقى سۆز صنعتىگە خاص موسيقى و آهنگ ينگرەب تورەدى.
 يىنە بىگانە سېن بارى نېچوك دور و فادن يانە سېن، بارى نېچوك دور؟
 قىلىب شرط اول و آخر پشيمان سۆزىنگن تانە سېن بارى نېچوك دور
 وفا خود يوق، ولى جور و جفاغە بسى مردانە سېن بارى نېچوك دور؟
 گدايى مونچە عقل و فهم بىرلە دېدىنگ «دېوانە سېن» بارى نېچوك دور؟

گدايى نىنگ دېوانى 20 - عصر نىنگ 60 - يىللىرىگچە معلوم اېمس اېدى.
 مىلادى -1961 يىلدە استانبول پوهنتونى نىنگ «تورک تىلى و ادبىياتى» مجلەسىدە مولانا گدايى نىنگ 16- عصر دە كۆچىرىلگن دېوانى نىنگ قلمى نىسخەسى تاپىلگنلىگىدىن خبر بېرىلدى و سۆنگرە گدايى دېوانىنى نىش قىلىندى. مولانا گدايى نىنگ دېوانى 48 غزل، 1 قىسىدە و بىر مستزاد دن عبارت بۇلىب (رمل، مثنى، مقصور) بحرىدە يازىلىب دىر. شاعر نىنگ شعرلرى، تىل و موضوع جەتدن كۆپ سادە بۇلىب، اوندە لىرىك اندىشەلر، حكمت آمىز و تعليمى فكلرلر انعكاس تاپگن.

گدايى اېجادى نىنگ دقتگە سزاوار تمانلىرىدن بىرى اونىنگ دىنبايى اېكىنلىگى دىر. شاعر بىردەگى حياتى، طبيعتى، اونىنگ لذتى و گۆزلىكلرىنى سېوهدى:

يىنە ياز بۇلدى و تايدى بوستان نشو و نما
 اى نسىم روح پرور، خير مقدم مرحبا!
 اېمدى خوشتور ماه بېكرلر بىلە گلگشت كىم
 باغ رضوان تېك چمن بۇلدى لطيف و جانفزا

منبعلر نىنگ كۆرسىتىشىچە مولانا گدايى، ابوالقاسم بابىر و خلىل سلطان بىلن هم عصر بۇلگن. مىلادى 1452 يىلدە ابوالقاسم تختگە اولتىرگندە، مولانا گدايى حيات اېكن و ابوالقاسم نىنگ تختگە اولتىرگىنىنى توركى تىلدە بىر قىسىدە يازىش بىلن اونى مبارک باد اېتگن:

زمان صبحدم اندىشە بىرلە هم نشان بۇلدىم
 كە مدتلىر اىچىدە بۇلمىش اېردىم هر قىان همراه
 دېدىم كىم بىلسە بۇلمس دىنانىنگ ايشىنى بعد اليوم
 كمالى سلطنت ناگاه
 كىمە قالغاي بو مونچە كردار و منصب على
 مكىنتە كىم بۇلغوسى شاه

لسان الغىب دىن كېلدى قولاغىمغە خطابى كىم
 شهنشاه زاده لرنىنگ سرورى
 سلطان خلىل الله (راسخ، 1388ص63-64-65)

5. سلطان سكندر مىرزا

سلطان سكندر مىرزا (1415 وفات) امىر تېمور نىنگ نېبىرەسى، عمر شىخ مىرزانىنگ اوغلى، 1409-1415- يىللىر شىراز دە حكومت قىلگن سلطان سكندر اوزبېك تىلىدە شعرلر يازگن. مولانا حىدر توركى گوى، «گلشن الاسرار»،

«مخزن الاسرار» و «گل‌نوروز» مثنوی‌لرینی سلطان سکندر میرزا اثری دېب تاكيدله‌پدی. قویده‌گی تویوق اوندن:
تولون آيگه نسبت اېتدیم یارومی
اول خجالت‌دین کم اولدی یارومی
تار مویونگونگ زکاتین مېن بېرای
یا مصرنی یا حلبنی یارومی
(ایشانج، 1388ص: 179)

6. مولانا لطفی هروی

لیریک شاعر و داستان‌نویس صفتی‌ده نوایی گچه بؤلگن اوزبیک ادبیاتیده کتّه اورین توتگن مولانا لطفی هروی، دنیوی ادبیات‌نینگ اولکن نماینده‌لریدن بیریدیر.

امیر علیشېر نوایی‌گه زمانداش بولیب یشه‌گن مولانا لطفی اوز حیاتی دوریده تورکی‌گوی شاعرلر اورتهمسیده شهرت قازانگن، اونینگ استعدادی‌نینگ داووروغی خراسان و ماورالنهردن تارتیب عراققه‌چه‌کېنگ یاییلگن اېدی. نوایی اثرلریده اسمی کتّه حرمت و احترام بیلن قیته - قیته تیگه آلینگن. بو شاعر هرات‌نینگ شهر تشقیری سیده‌گی قیشلاقلریدن «دهکنار» دېگن جایده دنیاگه کپلگن. مولانا لطفی هروی، نوایی‌نینگ کپکسه زمانداشی اېدی. منبع‌لرده شاعر‌نینگ توغیلگن و وفات اېتگن بیللرینی تعینلاچی انیق فاکتور بولمسه‌هم، نوایی‌نینگ «مجالس‌النفایس»، «حالات سید حسن اردشیر»، «نسایم‌المحبه» و «محاکمة‌اللغتين» کبی اثرلریده شاعر‌نینگ حیات یولگیه عاید موجود واقعی لوحلر بو حقه‌گی معلوم بیر فکرگه آلیب کپلهدی. انه‌شو قیدلرگه کوره، ادبیات‌شناسلیکده شاعر 1366- بیلده توغیلیب، 1465- بیلده وفات اېتگن دېب اساسلی فکر کورسه‌تیله‌دی.

مولانا لطفی اول مشهده، سونگ هرات مدرس‌لریده تحصیل کوردی، یاشلیک بیل‌لریده دنیوی فن‌لرنی اېگله شگه دقت بیلن قره‌یددی. بیر مونچه مدت اوز زمانه‌لری‌نینگ صوفی‌لریدن شهاب‌الدین خیابانی حضوریده مطالعه بیلن مشغول بوله‌دی.

مولانا لطفی هروی‌نینگ حیاتی، اوز زمانه‌سی‌نینگ عالم‌لری، شاعر‌لری، مدنیت اخلاص‌مندلری اره‌سیده کپچدی. او کتّه بیلیمی، اوتکیر مشاهده‌سی و اېجادیده‌گی یوکسک استعدادی بیلن کۆچیلیک‌نینگ دقت اعتباریگه سزاوار بؤلگن اېدی. امیر علیشېر نوایی مجالس‌النفایس‌نینگ ایکینچی مجلسیده مولانا لطفینی اوزبېک و دری تیللریده حیرت آمیز شعرلر یرمگن استعداد اېگه‌سی صفتی‌ده، اېسله‌ب اونینگ تورکی‌گوی لیک ده‌گی شهرتینی علیحه تاكيدله‌دی. نوایی تمانیدن لطفی‌نی «ملک‌الکلام» دېب اته‌لیشی هم شاعر‌نینگ مهارتیگه بېریلگن یوکسک بها اېدی. لطفی‌نینگ شاعرلیک مهارتی‌گه تن بېرگن بایسنغر میرزا کبی سلطانلر اونی اوز حضورلریگه دعوت قیلیب، تاپشیریلهرم بېریب تورگنلر.

مولانا لطفی بیریک تاریخچی شرف‌الدین علی یزدی‌نینگ دری تیلیده بیتلگن «ظفرنامه» سینی هم شاهرخ میرزانینگ بویروغی بیلن آنه تیلیگه شعری ترجمه قیلیشگه کیریشگن ابدی. لطفی موسیقیگه هم کتّه اعتبار بیلن قره‌گن و بو ساحده اختراعلر قیلگن. ختن‌لیک ملا عصمت‌الله‌نینگ «تاریخ موسیقیون» اثریده لطفی‌نینگ موسیقی مدنیتیگه عاید ایشلری توغریسیده دقتگه سزاوار معلوماتلر موجود.

لطفی دستلب، اوزبیک و دری تیللریدهگی اثرلری بیلن شرق ادبیاتیدهگی همه یخشی ادبی عنعنهلرنی موقفیت بیلن دوام ایتیرگن، دنیوی ادبیات رونقیده مناسب حصه قوشگن قلم صاحبی دیر. نوایی لطفی‌نی شرق‌نینگ ممتاز سوز استادلری قطاریگه قویه‌دی. او لطفی حقیده: «فارسی‌ده قصیده‌گوی استادلردن دور» دېب یازه‌دی. نوایی «حالات پهلوان شمس‌الدین محمد» اثریده لطفی‌نینگ دنیا قره‌شی توغریسیده فکر یوریتگنده شاعرنی «ظاهر اهلی شعراسی» صفتی‌ده توصیف لیدی. لطفی‌نینگ آنه تیلیده اثر پریشگه بؤلگن رغبتینی علیشپر نوایی بیلن بیر قطارده دولت‌شاه و خواندمیرهم ایتگنلر. و اونینگ تورکی تیلیدهگی شعرلریگه یوقاری بها بېرگنلر. لطفی‌نینگ کبکسه‌لیک بیللریدهگی حیاتی و ایجاد حقیده خواندمیرنینگ «مکارم‌الاخلاق» اثریده کبکسلیگن معلوماتلر اینیقهسه اهمیتلی دیر. لطفی هرات‌ده وفات ایتگن. اونینگ قبری «دهکنار» قیشلاغیده دیر. (راسخ، 1388ص 90-91)

7. مولانا سکاکی

اتاقلی لیریک شاعر سکاکی‌نینگ حیاتی و ادبی فعالیتی حقیده جوده آز معلومات سفله‌نیب قالگن. اونینگ اوز دېوانی و علیشپر نوایی‌نینگ مجالس‌النفایس و خطبه دواوبن اثرلری اونینگ یشه‌گن دوری، ادبی فعالیتی و 15 نچی عصر ادبی حیاتیده توتگن اوزنی حقیده بیر مونچه معلومات بېره‌دی. شو بیلن بیرگه شاعر یقینی اوزی‌نینگ «أوق - پای» مناظره‌سیده سکاکی‌نی تورک شاعرلری‌نینگ مجتهدی دېب تعریفلیدی.

مولانا سکاکی ماورالنهرده یشهب ایجاد ایتگن. او تېموری‌لر‌نینگ پایتختی بؤلگن سمرقند شهریده یشه‌دی و ایجاد ایتدی. سکاکی‌نینگ دېوانیدهگی: دشت اېلیدین حاجی ترخانگه بیتیشسه بو غزل ترک اېتر هر بیتی‌غه آسوده دنیاسین سرای بیتی اونینگ باشقه بېرلرده بؤلگه‌نینی‌کۆرسته‌دی. بیراق بو بیتیدهگی «دشت اېلی» دشت قېچاق می، بخارا یقیندهگی دشتک می، سمرقند دشتگی می و یا که باشقه بېرارجای می؟ انیق اېمس.

سکاکی شاعرنینگ تخلصی بولیب، اونینگ اصل آتی معلوم اېمس. سکاکی سوزی «سکاکی» (بیچاقچی) سوزیدن آلینگن، بنابراین شاعر تېمیرچی عایله‌ده توغیلگن دېب فرض قیلیش ممکن.

سکاکی 14- عصرنینگ ایککینچی یریمیده، احتمال 14- عصرنینگ آخرگی توغیلگن. چونکه اونینگ دېوانیده هجری 810 (1407 - 1408) بیله امیر تېمورنینگ نېره‌سی پادشاه سلطان خلیل‌گه یازگن بیر قصیده بولیب اونده:

تاریخگه سککیز یوز داغی اؤن ابردی و قدر اخشامی
بیر آ توغیلدی دنیا ده کیم مملکتده خان ابرور
بو قدر تونی عزت و قدر اهدی دعوی قیلسه هم
چون شهزاده مقدمی دعواسینه برهان ابرور
لعل و جواهر ساچیلور شاه خدمتیده من داغی
کېلتوردیم شعر گوهرینی کیم اوز اوزیگه خان ابرور
دېگن مصرع لر بار. شاعر شبهه سیز بو قصیده نی معلوم اجدادی تجربه
توپله گن چاغده، چمه سی 30 یا شلریده بیرتگن بؤلشی کېره ک.
سگاکینینگ اجدادی خصوصاً اولوغ بېک حکمدارلیک قیلگن دوریده
(1409 - 1449) کمال تاپدی. معلوم که اولوغ بېک معرفت پرور پادشاه و بویوک
عالم بولیب، علم و فن، هنر و ادبیات اهل لریگه حامیلیک قیلگن. اونینگ درباریده
بیر قنچه شاعر لر و عالم لر و صنعتکار لر توپلنگن ایدی. سگاکي منه شو شاعر لر
جمله سیدن بولیب، اونینگ اجدادی فعالیتی اولوغ بېک بیلن یقین دن باغلیق دیر.
سگاکي اولوغ بېککه بغیشلب قصیده لر یازدی، اونی معرفت پرور پادشاه صفتی ده
مدح قیلدی. او بو بیلن اولوغ بېک نینگ دشمن لریگه قرشی کوره شدی. او اولوغ
بېککه بغیشلب یازگن بیر قصیده سیده فخر بیلن دېگن ایدی.
فلک بیل لر کېره ک سیر ایتسه و کېلتیرسه ابلکیغه
مېنینگدېک شاعر تورک و سېنینگدېک شاه دانانی
سگاکي 15 عصر اورتله ریده وفات اېتگن. نوایی سمرقندده بؤلگن
بیللریده (1465 - 1469) سگاکي نینگ مخلص لری بیلن اوچرشگن و
صحبت لاشگه نینی بیان قیلهدی. سگاکي اوز بېک ادبیاتی ده قصیده ژانری نینگ
مؤسس لریدن حسابله نیب، کوپ گینه غزل و قصیده لر یرهدی. غزلده هنر مندلیک
مهارتینی، یخشی اېگله گن سگاکي، اوز بېک قصیده چیلگی نینگ اساسچی لریدن
بیری بولدی. نوایی خطبه دواوینده اوز بېک شاعر لریدن سگاکي و لطفی نینگ
کتابخوان لرگه منظور بولیب، شهرت قازانگن لیگی حقه بونده ی دېیدی: «اویغور
عبارتی فصحاسیدن، و تورکی الفاظ نینگ بُلغاسیدن مولانا سگاکي هم لطفی لر کیم
بیری نینگ ابیاتی نینگ اشتھاری ترکستانده بغایت و بیری نینگ لطیف
غزل لری نینگ انتشاری عراق و خراسانده بی نهایت دورور و دېوان لاری موجود
بولغای».

دېک، سگاکي تورکستان یعنی ماورالنهرده جوده شهرت قازانگن
شاعر لر دن بیری بؤلگن. بیراق سگاکي اجدادی نینگ آیریم مخلص لری، ادبی
رقابت چیلک بیلن مولانا لطفی گه تهمت قیلگن لر و او سگاکي شعر لری نی
اوزلشتیریب، اوز نامیگه نسبت بېرگن، دېگن آوازملرنی تر قتگن لر. نوایی بو بی
معنی آوازملرنی رد ایتیب، مجالس النفایسده بونده ی یازهدی: «مولانا سگاکي
ماورالنهر دین دور، سمرقند اهلی انگا کوپ معتقد دورلار و بغایت تعریفین
قیلورلار، اما فقیر سمرقندده اېکنده، معرف لاری دین هر نېچه تفحص قیلدیم کیم
انینگ نتایج طبعیدین بیر نیمه انگلابین، تعریف قیل غونلاری چه نیمه معلوم
بولمادی. برچه دین قالسالار سوزلاری بو دور کیم مولانا لطفی نینگ برچه یخشی

سۆزی انینگ دور کیم اؤغورلب اوز آتیگا قیلیب دور. اول بیرده بو نوع اؤخشاشی یوق مزه سیز مکابره لار گاهی واقع بؤلور...»

سگاکى دېوانى شرفدهگى کتاب توزیش ترتیبى اساسیده اول حمد و نعت بیلن باشلانده دی کپین اونده خواجه محمد پارساگه بیر قصیده، خلیل سلطان نامیگه بیر قصیده، اولوغ بېک میرزا نامیگه تورت قصیده بېریلگن. ارسلان خواجه ترخان نامیگه هم تورت قصیده بار. سگاکى دېوانى نینگ بیز کورگن نسخه سى نینگ ورقلری توشگن دیر. چونکه غزل لر «ن» بیلن توگهگن ردیف نینگ سونگی ایگی غزلی بیلن باشلندهدی. شونده هم بیرینچی غزل نینگ مطلعى یوق. کپین الف بیلن توگهگن ردیف دن اؤن تورت غزل بار بولیب، بونده هم بیر غزل نینگ اؤچ بیت گینه سى سفنگن ده، دوامی توشیب قالگن. بو حال ارده بولیشی ممکن «ب» ردیفلى شعرلر نینگ یوقالگنه نینی اېسله تدهدی. قیرق غزل دن عبارت یا ردیفی ترتیبلى دوام اېتیب دېوان توگهیدی. غزل سگاکى لیریکى نینگ بېتکچى ژانرى دیر. آتایى غزل لری کبی، سگاکى غزل لری نینگ هم اساسى موضوعى سېوگی دیر. انسان نینگ انسانگه بولگن صمیمى سېوگی سینی کولیدى. سگاکى دېوانى نینگ مهم بیر قسمینی قصیده تشکیل بېردهدی. قصیده ژانرى اؤزبېک ادبیاتیده انچه ایلگری پیدا بولگن بولسه هم، لیکن قصیده مخصوص ژانر صفتی ده اؤزبېک ادبیاتیده 14 - 15 عصرلرده وجودگه کېلدى.

شونده ی قیلیب، سگاکى اؤزبېک کلاسیک ادبیاتى نینگ نوابیگه قدر بېتیشگن بیریک نماینده لریدن بیرى بولیب اونینگ اېجادی اؤزبېک دنیوی ادبیاتى نینگ رونق تاپیشیگه معلوم درجده حصه قوشدى. (راسخ ص 85-87)

8. سیف سرایى

سیف سرایى 14- عصر نینگ ایکینچی یرمى ده یشهگن تانیقلى تورکی زبان شاعر بولیب، او لیریک و ایپیک شاعر و ترجمان صفتی ده اؤزبېک دنیوی ادبیاتى و اؤزبېک ادبى تېلى ترقیاتى گه مهم حصه قوشدى. سیف سرایى نینگ حیاتی و فعالیتى حقیده نهایتده از معلوماتگه اېگه میز. او 14- عصر نینگ بیگرمنچى ییل لر باشلریده توغیلدى. اونینگ قویدهگى مصرعلرى مهم بیوگرافیک معلوماتلر بېردهدی:

قمیشلى یورت منیم توققان اېلیمدی
بیلک غربتغه کېلتورغان بیلیمدی
کېلیب اولدیم سرای ده شعر فدایى
سرای نینگ شاعرى اېل نینگ گدایى

دېمک، سیف سرایى «قمیشلى یورت» ده (بو حاضرگی خوارزم ولایتى نینگ ساری قمیش قیشلاغى دېب تخمین قیلیندهدی) توغیلدى. بیلیم آماق اوچون غربتگه - مسافرلیکگه یوز توتهدی. سرای گه باریب شعریت بیلن شغلندهدی، شعر فدایى سی بوله دی. شاعر تخلصینی هم سرای دن آلهدی و سیف سرایى نامى بیلن شهرت تاپهدی. مهمى شونده که قه بیرده بولمه سین، شاعر اوزى نى اېل نینگ گدایى حسابلیدی. بو اونینگ فعالیتى و اېجادی یونه لیشینی،

غايوی ماهیتینی بېلگىلیدی. سیف سرايى نینگ اصل شعرى هم، گلستان ترجمهسى هم اونینگ خلق پرور و معرفت پرور ايجادكار بولگه نینى كورسته دی.

اوز دورى نینگ يېتوك شاعرلريدن بولگن سیف سرايى بدیعی میراثى نینگ اصیل لیگیگه، مضمونى و شكلى نینگ اویغون لیگیگه علیحده اعتبار بېرگن. قابلیت سیز، دیدسیز شاعرلرنى قنتیق تنقید قیلگن:

یوقاریده گی مثنوی سیف سرايى ادبى - استهتیک قره شلری نینگ مهم بیر افادهسى دیر. سیف سرايى فارسى، عربى و توركى تیللرینی مکمل بیلگن، یقین و اورتە شرق خلقلری ادبیاتینی چوقور مطالعه قیلگن، کلاسیک یازوچیلار نینگ عنعنە و تجربهلریدن تعلیم آلگن شاعر دیر. شو بیلن بیرگه او ادبى محیطى، زمانداش قلم اهلى بیلن یقیندن علاقه ده بولگن ايجادى همكارلیک قیلگن شاعر دیر (آگاه، ۱۳۹۰ ص ۱۱).

سیف سرايى جوده آغیر و مرکب بیر محیطده یشەدی، اوز ارا فیودال اوروشلر، باسقینچیلیکلر و جهالت اېل - یورت نینگ آسایشته لیگینی بوزیب، کۆپ کیشیلرنى باش پناه ایزلب اوزاق - اوزاقلرگه بول آلیشگه مجبور قیلگن اېدی. سیف سرايى هم بیر جایده مقیم یشە آلمەدی، بیگیتلیک وقتیده علم ایستب، مسافرلیککە یوز توتگن سیف سرايى اېندی باش پناه ایزلب غربت چېکدی و اېل و یورتیدن اوزاق توشدی. بنا برین او حسرت و ندامت بیلن ایتگن اېدی:

اوسیب توپراغیم اوزره نیزملر، من اوبدن ایریلدیم
وطن ده بی نشان اولدیمده اوز یورتگه اوریلدیم
نېچون مېنگه فلک جبر ایلمەدی قنده ی گناهیم بار
الهى ایله کم جیرینگ، من اېلگه صادق اېل ابردیم
(راسخ، 1388 ص 40)

سیف سرايى بیر نېچه مملکتلرده بولیب، عمرى نینگ آخرلریده مصرگه باریب، اوشه بیرده مقیم بولیب قالدی. مصرده اورتە آسیان باش پناه ایزلب کېلگن کۆپ کیشیلر، شو جمله دن علم اهللری یشر اېدی. (راسخ، 1388 ص 40-41-42)

9. خوارزمی

خوارزمی اوزبیک دنیوی ادبیاتی نینگ ایلک ییریک نماینده لریدن بیرى دیر. خوارزمی نینگ حیاتی و ايجادى حقیقه بیترلى تصور بېره دېگن منبعلر حاضرچه معلوم اېمس. نوایی گچه بولگن اوزبیک کلاسیک ادبیاتی نینگ اتاقلی نماینده لریدن بیرى بولگن بو شاعر حقیقه، ایریم معلوماتلر اونینگ حاضرگه قدر سفنگن یگانه اثرى «محبیت نامه» ده اوچرەیدی. شاعر محبت نامه نینگ مقدمه سیده و قسما خاتمه سیده همده شو اثرگه قیلینگن شعرى حکایتده اوز سرگذشتى و ادبى فعالیتى حقیقه بیر مونچه معلوماتلرنى بیان قیلەدی.

شاعر نینگ تولیق نامى معلوم اېمس، فقط محبت نامه نینگ بیر نېچه بېریده «خوارزمی» تخلص صفتی ده ایشله تیلگن. بو تخلص اونینگ خوارزم دن بولگه نینى كورسته دی. خوارزمى 14- عصر باشلریده یا که 13- عصر نینگ آخرلریده توغیلگن. اونینگ یشب ايجاد اېتگن دورى چنگیزخان استیلاسى نینگ دهشتلى عاقبتلریدن کپین اورتە آسیاده اجتماعى - فرهنگى حیات قیتە دن بیر مونچه

جانلەنەيب، ينگى موقىيتلار قولگە كىرىتەلەياتىگن دور اېدى. شاعر نىنگ يورتى خوارزم اېسە اجتماعى - فرهنگى حياتدە اوز اولگى موقىيتىنى انچه گىنە تىكلەب آلەيب، قوشنى اولكەلەر بىلەن سودا - ساتىق ايشلرى ھمدە فرهنگى علاقەسىنى معلوم درجەدە قولگە الگن اېدى.

خوارزمى نىنگ ياشلىك يىللىرى، اوقىش دورى و ايلك اېجادى فعالىتى خوارزمە اوتدى. حكايتدە بىان اېتەلەيشچە، خوارزمى بىر نېچە شرق مملەكتلەرگە سياحت قىلگن، تورلى خلقلارنىنگ حياتى بىلەن تانىشگن و آغىر مشقتلرنى باشىدىن كېچىرگن. جملەدن اونىنگ شام سفرى شونەدى بولگن اېدى:

(راسخ، 1388ص35-36-37)

عصا در دست و كفش زيركش بود
به هر حالى كه بودم نيز خوش بود
يكي آبم همى داد و يكى نان
چون زلف دلبران زورق پریشان
توكل كردم از دريـا گزشتم
ز سر تا پای ملك روم گشتم
به شام بعد از ان دادند دستور
گرفتم راه شام از ملك طيفور
رفيقى داشتـم آزادهى بود
جوان و پاك و سىـد زادهى بود
به هم بود آب خود شىـرین اگر شور
سليمانى شده همكـاسه مور
گهى برگل، گهى بر خـال بوديم
همى در دشت و در كـوهسار بوديم

بو سياحت دوامدە بىر كاروان باشى خوارزمى نىنگ ھمراھىگە اۋرىن سىز دشنام بېرەدى، بۇللاۋچى بىر ترسا اېسە اونى حمايە قىلەيب، اولرگە يارملاشەدى. خوارزمى ماوراءالنھردە ھم اوزاق سياحت قىلەدى. سياحت وقتىدە او مىلادى 1353 يىل نىنگ آخىرلاردا آلتىن اۋردە خانى جانى بېك نىنگ سىر دريا مضافاتىدەگى عملدارلاردا بولگن محمد خواجه بېك بىلەن تانىشەدى. محمد خواجه معرفت پرور و قابىلىتى شاعر بۇلەيب، او خوارزمىدا اۋشە قىش فصلىدە شو بېرەدە قالەيب، اۋزبېك تىلەدە بىر اثر يرەتەشنى تقاضا قىلەدى. فارس - تاجىك تىلەدەگى اثرلرى بىلەن شەرت قازانگن خوارزمى محمد خواجه نىنگ التماسىنى مەنۇنىت بىلەن قىبول قىلەدى. «مەھبەت نامە» اثرىنى يرەتەدى. شاعر بو حقدە «بىيان و واقەين ايتۇردە» شونەدى حكاية قىلەدى (دولتشاھ، ۱۳۸۲ ص۲).

تبسم قىلەدى، اېدى: اى فىلانى
كېتورگىل بىزگە لايىق ارمغانى
كۈنگۈل بحر بىندە كۆپ گوھرلر نىنگ بار
اچۇندە پارسى دقتـلر نىنگ بار
مەھبەت نردىنى كۆپلردىن اوتـتونگ
شكر تېك تىل بىلە عالمى توتتونگ

تیلر مېن کیم بیز نینگ تیل بیرله پیدا
کتابی ایله سنگ بو قیش قاتیندا
که اوش یپیل تېک کبچر ایام فانی
جهانده قالسه بیز دین ارمغانی
قبول قیلدیم بیر اویتموم ای دیم» ای شاه
ایشیکینگ تـؤـپـراغی دولتلی درگاه
کوچوم بیتمیشچه کـؤـپ خدمت قیلاین
جهانغه اپگو آتینگنسی یایاین
(ملله یف ۳۸۸ ص ۴۲).

«محبت نامه» هجری 754 بیله (میلادی 1353 دن 1354 بیلر نینگ قیش فصلیده)
سیر دریا اطرافیده یرمتیلدی:

بو دفترکه بؤلوبتور مصر قندی

یپتی یوز ابللی تورت ایچره توگندی

«محبت نامه» سوزین مونده ایتمیم

قموغین سیر یقاسینده بیتیم

شاعر خوارزمیدن بیزگه قدر فقط «محبت نامه» (اونگه علاوه قیلینگن «حکایت»
بیلن بیرگه) اثری بیتیب کپلدی. بو اثر اوزبیک دنیوی ادبیاتی نینگ عشق - سیوگینی
کؤپل شرفلهگن ایلک یبیریک اثرلریدن بیرى بولدی. گرچه خوارزمی نینگ باشقه
اثرلری بیزگه سفلیب قالمهگن یا که نامعلوم بولیب کپلگن بولسه هم، محمد خواجه
تیلیدن ایتمیلگن «محبت نردینی کؤپلر دین اوتونگ» سؤزلری اونینگ باشقه
اثرلرینی هم دنیوی سیوگی مسئلهلریگه بغیشلنگنینی کورستهدی. (مله یف،
1388 ص 154 - 156)

10. یوسف امیری

یوسف امیری استعدادلی تورک شاعرلریدن بولیب، ابداعی فعالیتی نینگ
ثمرهلی دوری، هجری توقیزینچی عصر نینگ اولیگه توغری کپلهدی. او میرزا
اولوغ بېک نینگ اکهسی بایسنقر میرزانینگ حمایه سیده یشهگنینی اوزی آیتهدی. او
اثرلرینی اساسن اوزبیک تیلیده قسمن درى تیلیده یازگن. اونینگ اوزبیکى
اثرلریدن بیزگه معلومی و بیزگهچه بیتیب کپلگن لری: «دهنامه» و «بنگ و چاغیر»
مناظرهسی دور. امیری اثرلری نینگ اوزی یازگن اصل نسخهسی سفلمهگن.
یوسف امیری نینگ درى تیلیده یازگن شعرلریدن حاضرگه ایگی بیتگینه معلوم
بولیب، امیر علیشېر نوایی نینگ مجالس النفایسی ده قید اپتیلگن. (راسخ ص 67-68-
89)

11. سلطان حسین میرزا

سلطان حسین میرزا بايقرا، سیاسی - نظامی و ادارى مصروفیتلریگه
قره مسدن، شعر و ادبیات و هنرگه علاقهسی کؤپ بولیب، همیشه کتاب مطالعه قیلر
اېدی و اوزی هم شعر ایتر اېدی. سلطان حسین میرزا، تورکی تیلی ده شعر ایتیب،
اوز آتیگه کوره «حسینی» تخلص قیلر اېکن. اونینگ شعرى دېوانى بیزگه بیتیب

كابلېب، م1346- بیلده حرمتلی دوكتور محمد یعقوب واحدی جوزجانی نینگ كوششی بیلان كابلده عربی الفباده چاپ اېتیلدی. بو نسخهده مقدمه دن سؤنگ سلطان حسین بايقرانینگ غزل لری، مخمس لری و رباعی لری و آخرده هم اونینگ كېچكینه رساله سی بېریلگن. واحدی جوزجانی تمانیدن چاپ بؤلگن دېوانده سلطان حسین بايقرانینگ (202) غزلی ایگی مخمی، تورت رباعیسی، بیر قنچه فارسی تیلبدهگی شعر لری بیر كېچك نثری رساله سی چاپ اېتیلگن دی (یزدی، 1379ص34).

سلطان حسین میرزانینگ شعری، اکثرأ بیرخیل بۇلیب، ساده، شیرین معنیلی تیل بیلان یازیلیب دیر. سادهلیک، معنی لرنینگ نازکلیگی، خیال بندلیک اونینگ شعر لری نینگ خصوصیت لریدن دیر. قویبدهگی شعرده اوشبو خصوصیت لری آیدین كۆرینه دی:

آه کیم عشقیم اوتی نینگ بیر زمان آرامی یوق
ایسته گن آرام اوت غا جز خیال خامی یوق
وصل شمعی دین یاروب پروانه حالیم نه بی لور؟
شام هجریم دېک چو آنینگ بیر قرانغو شامی یوق
عارضینگی آی دېسام اپرماس موجه نېگه کیم
آی نینگ آفتلیق کۆز و رخساری گل فامی یوق
مونچه دین اهلی نینگ اسلامین آلیب کافر کۆزینگ
وه نی حالت تورکه بیر کافرچه هم اسلامی یوق
خلق صید ایلاردا تېنگ اپرماس سېنینگ بیرله قوایش
زلف و خالی دین چو آنینگ دانه بیرله دامی یوق
بۇلسه عالم کامرانی کامسیز عمر اوتکارور
کیم که بیر شیرین تکلم نینگ لبی دین کامی یوق
ای حسینی نېچه کون خوش توت چو فانی دهرنی
کیم اپماس جمشید هر شه کیم قۇلیندا جامی یوق
سلطان حسین بايقرانینگ شعر لری نینگ ایکی نچی خصوصیتی، اونینگ سادهلیگی و بیان طرزى نینگ روان لیگی دیر. اونینگ شعر لری شو جهت دن عامه خلق نینگ تیلبه یقین تورهدی و تقریباً همه شعر لریده طبیعی سادهلیگی یقال كۆرینه دی (ملله یف، 1388ص130).

12. شاه غریب میرزا

شاه غریب میرزا ولادتی هجری (۸۶۴ - ۹۰۲) سلطان حسین میرزانینگ اوغلی اېدی. شوخ طبع لیغ و متصرف ذهن لیک و دقیق تعقل لیک و نازک تخیل لیک بیگی ت اېدی. نظم و نثرده نظیری یوق کیشی اېدی. بخصوص تورکی و فارسی نظم نی بخشى باغ لری اېکن دور. شعر لری دېوانی اېل اره سیده مشهور اېکن دور. میر علیشېر و فخری هروی قویبدهگی شعر لری شاه غریب میرزا گه نسبت بېرگنلر (ایشانچ، ۱۳۷۴ص۱۸۸).

ترک مهر ایلاب اگرچه بۇلدى جانان اوزگاچه
تاتیریک مېن قیلماغوم دور عهد و پیمان اوزگاچه (ایشانچ، 1374ص188)

13. مولانا هلالی

هلالی هجری توقیزینچی عصرنینگ مشهور و استعدادلی شاعرلرین دیر. نوایی اونینگ حیاتی حقیده شونده یازمدهی: «تورک اہلی دین دور. حافظہسی یخشی دور، طبعی داغی حافظہسی چہبار. سبق اوقوماق تکلیفی قلیب دور، امید اولکیم توفیق تاپقای. بو مطلع انینگ دور کیم: چنان از پافگند امروزم آن رخسار و قامت هم که فردا بر نخیزم بلکه فردای قیامت هم میلادی 1961- بیلده تاشکنتدهگی دینی نظارت موسسهسی کتابخانہسیده، مرحوم پروفیسور اہرگش رستموف مولانا هلالیگہ نسبت ببریگن بیر پارچه بحر طویل وزنیدهگی شعرنی بیر جنگده تاپدی و 1963- بیلده روس تیلیده چاپ ایتلگن «اؤن بېشینچی عصرنینگ بیرینچی یریمیده اوزبیک شعری» دېگن کتابیده نشر قیلدی (راسخ، 1388ص67-68).

14. مولانا بنایی

استاد محمد سیز معمارنینگ اوغلی بنایی (1512-1453) هرانده توغلیب قرشیده عالمدن اوتگن. سلطان حسین باقرا، ظهیرالدین محمد بابر، و شیبانی خان دربارلریده یشمگن زبر دست شاعر، تاریخچی و موسیقی شناس عالم. علیشیر نوایی بیلن زماندش بولگن بنایی شیبانی خاننینگ یوریش و جنگلرینی نظم رستهسیگه سالیب «شیبانینامه» ناملی داستان یرهتگن. غزلیده رنگ و حال بار دور. دېوان ترتیب قلیب تور. مثنوی لری هم بار. بیر مثنویسی بار، میوهر بابیده متقارب بحریده بی محصل نیمه دېبتور. بېگاری قلیب تور. ینه بیر مختصر مثنوی سی بار، خفیف بحریده. ینه بیر اولوغراق مثنویسی بار، اول هم خفیف بحریده، بو مثنوی نی سونگره لر توگه تیب اېدی. به سرمه هرکه سیه کرد چشم یار مرا به سان سرمه سیه کرد روزگار مرا (نوایی، 1387ص94)

15. نتیجه آلیش

امیر تیمور و تیموری شاهزاده لر اوز دوری تاریخینی یازیب قالدیریش، ماوراءالنهر و خراساننینگ مغوللری ظلمیدن آزاد اېتیشی تاریخینی اوزگه نیش و یاربتیشگه کتّه اعتبار بېردیلر. نظام الدین شامی، شرف الدین علی یزدی، عبدالرزاق سمرقندی، معین الدین اسفزاری، میرخواند، خواندمیر کبی تاریخچیلر تیموریلر دوری تاریخینی یازیب قالدیردیلر که، بو اثرلر حاضرده بیز اوچون اوشه دور حادثه لرینی، مدنی یوکسه لیشنی اوزگنیشده مهم منبع بولیب خدمت قلیب کېلماقده. ماوراءالنهر و خراسانده 14 عصرنینگ اېکینچی یریمی و 15 عصرده یوز بېرگن مدنی یوکسه لیش بوتون شرق مسلمانان گینه اېمس، اروپا مملکتلرینی هم حیرتگه سالدی. بو یوکسه لیش مرکزی آسیانینگ سونگی مدنی - معنوی رواجینی گینه بېلگیلر بېرمه ی، قوشنی مملکتلردهگی مدنی ترقیاتگه هم کتّه تورتی بېردی.

تېمورى شاهزاده ظهيرالدين محمد بابر هندوستاننى 1525 - 1526 يىللردە اۆزىگە قرەتتېب، بابريلر دولتيگە اساس سالدى و بو دولتدە 15 عصردهگى مركزى آسيا مدنيتى نىنگ عنعنەلرینی دوام اېتدیردی و رواجلانتیردی.

امیر تېمور و تېموریلر دوریدهگى مدنى يوكسەلش نىنگ عمومى عامللرینی انقىلش شونى كۆرستدی كه، اولر اوز ارا عضوی باغلنگن و بىر بوتون حالدهگینه قيسقه وقت ايچیدهگى - مدنى يوكسەلشنى يوزمگە كېلتیره آلگن.

بولردن بىرىنچى نوبتدە سياسى، اجتماعى عاملنى كۆرستيش ممكن. ماوراءالنهر و خراسان ترقاق، اوز ارا نزاع، اوروشلر نتيجهسیده تورلى ولايت، اميرليكلرگە بۆلينيپ كېتگن و كېلگيندى حکمرانلر - مغوللر تمانيدن اياوسيز اېزىلگن خلق نىنگ مستملکه چيلىگن قوتىلشنى، مملكتدە يگانه بىرلشگن دولت نىنگ برپا اېتىلشنى، يگانه دولتچىلىك اساسیده باشقریش قاعدەلر نىنگ جارى اېتىلشنى، زۇروانلىكلر، اوز بىلر مانچىلىك كىبى اېلاتلر نىنگ توگە تىلشنى اجتماعى يوكسەلشنى تامينلەدى.

ايكىنچى - اقتصادى عامل ماوراءالنهر و خراسانده يگانه اداره تيزىمى نىنگ جارى اېتىلشنى، اقتصادى آسايشتەلىك مادى رواجلنشيگە آليپ كېلدى. دولت تمانيدن دهقانچىلىك، هنر مندچىلىك، سودا - ساتيق نىنگ رواجيگە اعتبار بېرىلشنى و بو ساحده معين تدبيرلر نىنگ عملگە آشپىرىلشنى مملكت نىنگ معنوى - مادى ترقىياتى اوچون نهايتدە مهم اهميت كسب اېتدى.

اوچىنچى - معنوى عامل اولگى مدنى ميراث، معنوى قدريتلر، بايلىكلردن كېنگ فايدهلنيش، اولر اساسیده رواجلنشي عملگە آشپىرىش عىبارت بۇلدى. مركزى آسياده اولگى عصرلرده، خصوصاً 9 - 13 عصرلرده بىرەتيلگن معنوى - مادى بايلىكلردن، خوارزمى، فارابى، ابن سينا، بيرونىلر ميراثيدن؛ عرب، فارس و توركى تىللرده بىرەتيلگن فردوسى، نظامى گنجوى، رومى، طوسى، عطار كىبى عالمر ميراثيدن؛ معنوى ميراثدن كته اهميت كسب اېتگن قديمگى يونان علمى معنوى بايلىكلردن كېنگ فايده لنىلدى.

بو دورده امير تېمور دولتى نىنگ تاثيريدە بۇلگن و بۇلمە گن باشقه مملكتلر اورتەسیده مدنى علاقەلر تېز رواجلندى كه بوندهى علاقەلر معنوى بايلىكلرینی اوز ارا المشيشگە كېنگ يۇل آچىپ بېردى. ايران، عرب مملكتلرى، هندوستان، ختای كىبى مملكلر بىلن بۇلگن علاقەلرده مدنى بايلىكلر المشيشى هم مهم اهميت كسب اېتدى.

تورتىنچى - غايوى عامل، بو عامل نىنگ عضوی دوامى بۇلسەدە، اونىنگ اهميتگە اېگە بۇلگنلىگى اوز دورى معنوى حياتدە كته رول اۆينەگنى اوچون علاحيدە اجرەتتېب كۆرستيش مقصدگە موافق دىر. بو 15 عصرگە كېلىپ ماوراءالنهر و خراسانده كېنگ ترقلگن تصوف - خصوصن نقشبنديه تعليماتى دىر.

16. مناقشه

اوشبو دورده شعر دربارده اېمس، بلکه خلق آرسیده كۆپراق سۆيلىنر اېدى، شونىنگ اوچون بو دورده شعر تىلى عموم خلق تىلىگە يقينلشيب قالدى، شو باعث اونچەلىك ادبى شرايط و قيودلرگە توجه قىلنمىس اېدى، شونىنگ اوچون

اوشبو دورده شاعرلر نینگ سانى جوده آر تيب كېتىدى. چنانچه اوشه دورلرده يا كه صفويلر دوره سى نینگ باشلر يده ياز يلگن دولشتاه سمر قندى نینگ تذكرة الشعر اسى، امير عليشېر نوایی نینگ مجالس النفايسى، سام ميرزانينگ تذكرة سامى سى كى تذکره ملرده اولر نينگ اسملرى ذكر بولینگن، و اوشبو گروه اوشه دورده گى شاعرنى تشكىل بېرهدى. توركى تىلى بو زمانده رواج بولگنى اوچون كۆپينچه شاعرلر شعر اينيشده توركى تىلنى انتخاب قىلر ابديلر، اگر پارسى تىلده شعر يازماقچى بولسلر هم توركى شعرده تفنن قىلر ابديلر.

منبعلر رويخى

1. آگاه، اسماعيل. (1390). تېموريان. ترجمه اكبر صبوري، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگى.
2. ابن عربشاه، احمد بن محمود. (1356). زندهگى شگفت آور تېمور. ترجمه محمد على نجاتى، تهران: بنگاه ترجمه و نشر كتاب.
3. ايشانچ، ذكر الله و محمد عالم كوهكن. (1374). اوزبېك ادبياتى فرهنگى. مهتم سيد تاج الدين تاشقین بهايى، امير عليشېر فرهنگى انجمنى، فارياب دولتى مطبعهسى.
4. بابر، ظهير الدين محمد. (1386). بابرنامه. متن تيار لاوچى شفيقه يارقين، افغانستان: بهير باسمه خانهسى.
5. بريون، مارسل. (1394). مېن جهانگشا تېمورمن. بيرينچى جلد، تيلماچلر روزييف، فرهاد و تلاوتوف، فاضل، كابل.
6. حسينى تربتى، ابوطالب. (1342). تزوكات تېمورى. ترجمه ميگر ويليام ديو، تهران: اسدى.
7. دولتشاه سمرقندى. (1382). تذكرة الشعرا. به اهتمام تصحيح عباس قلى غفارى فرد، تهران: ميراث مکتوب.
8. رازانى، ابوتراب. (1340). شعر و موسيقى. تهران: بى جا.
9. راسخ، محمد صالح. (1388). توركى ادبياتى تاريخى، مزار شريف آزاد نشریه سى.
10. سمرقند، عبدالرزاق. (1383). مطلع السعدين و مجمع البحرين. به اهتمام عبدالحسين نوایی، ج 1، و 2، تهران: منوچهرى.
11. كارگر، عبدالله. (1387). تېموريان. مؤسسه انتشارات الازهر.
12. مله بييف، ن. م. (1379). تاريخ ادبيات توركى و اوزبېكى. ج 1، ترجمه، تحقيق و نگارش برهان الدين نامق شهرانى، پشاور.
13. مله ييف، نتن مله يويچ. (1388). اوزبېك ادبياتى تاريخى. مهتم سيد نورالله امينيار، مطبعه بشارت.
14. نوایی، امير عليشېر. (1363). تذكرة مجالس النفايس. به كوشش على اصغر حكمت، تهران: كتابخانه منوچهرى.
15. نوایی، مير عليشېر. (1387). مجالس النفايس، عبدالله رويين اهتمامى بيلن، بلخ: سلطانى مطبعهسى.

BAŞKURT TÜRKLERİNİN HALK EDEBİYATINDA MÜNACĀT

Özet

Başkurt Türkleri İslam ile diğer Türk boylarına göre erken sayılabilecek bir dönemde tanışmıştır. Büyük Moğol ve Altın Orda Devletleri bünyesinde önemli askeri görevler üstlenen Başkurtlar dinî ve kültürel hayatlarını özgürce sürdürmüşlerdir. XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren Çarlık Rusyası'nın genişlemeci ve saldırgan politikası sonucu Tatar ve Başkurt topraklarının bir bir işgal edilmesiyle özgürlüklerini yitiren bu halklar Sovyetler Birliği boyunca devam eden kimi zaman hafif kimi zamansa şiddetli baskı ve kovuşturmalara uğramışlar ve dinî hayatlarını da özgürce yaşayamamışlardır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması kültür hayatında bir rahatlamaya neden olmuş ve Başkurt aydınları uzun yıllar ihmal edilen dinî folklorlarını da gün yüzüne çıkarma çalışmalarına girişmişlerdir. Bu doğrultuda Başkurtların dinî edebiyatları kapsamına giren münacâtlar da yayınlanma imkanı bulmuştur. Bu makalede incelediğimiz münacâtlar farklı sayıda dörtlüklerden oluşmaktadır. Hece ölçüsüyle yazılan bu manzum eserlerin yalın ve anlaşılır bir dili vardır. Bu münacâtların başlıkları ise Hz. Muhammet'in doğumuna adanan "Mevlit Bayramı" münacâtı, Ramazan Ayı'nın gelişinin coşkulu ve renkli bir dille anlatıldığı "Oruç Münacâtı" ve talebeleri ve Müslümanları çalışkan olmaya ve ilim öğrenmeye davet eden "Cuma

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author
Raşit ÇÖLOĞLU
Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi S.B.E.
Doktora Öğrencisi
El-mek: rasitcololu@gmail.com

Gönderim Tarihi
Received
30.04.2020

Kabul Tarihi
Accepted
30.06.2020

Atf
ÇÖLOĞLU, Raşit
(2020). "Başkurt
Türklerinin Halk
Edebiyatında
Münacât", *Uluslara-
rası Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*,
(3/3), 43-54

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Münâcâtı” şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Başkurt Türkleri, İslam, münâcât

MUNAJAT IN THE FOLK LITERATURE OF BASHKIR TURKS

Abstract

Bashkir Turks met Islam at an early period compared to other Turkish tribes. Under the Great Mongolian and Golden Horde States, the Bashkirs, who undertook important military duties, continued their religious and cultural lives freely. XIV. and XV. As a result of the expansionary and aggressive policy of Tsarist Russia since the centuries, these peoples, who lost their freedom with the invasion of Tatar and Bashkir lands, were subjected to mild and sometimes violent repression and prosecution and they were prevented from living freely. The collapse of the Soviet Union caused a relief in the cultural life and the Bashkir intellectuals attempted to reveal their neglected religious folklore for many years. In this direction, munajats, which are included in the scope of the religious literature of the Bashkurt, were also published. The munajats we have examined in this article consist of a different number of quatrains. These works written in syllable measure have a simple and understandable language. The titles of these munajats are in these name Hz. The poem "Mevlit Bayramı" dedicated to the birth of Muhammad, "Oruc Munajati" in which the arrival of the month of Ramadan is told in an enthusiastic and colorful language and "Cuma Munajati" which invites students and Muslims to be hardworking and learn science.

Key Words: Bashkir Turks, Islam, munajat

Giriş

Başkurt Türklerinin nüfusunun büyük bir kısmı Ural Dağları'nın kuzey ve doğusunda ve İdil havzasının kuzeyinde yer alan bölgeleri de içine alan Rusya Federasyonu'na bağlı Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır (Saray,1992:130). Başkurdistan Tataristan ve Kazakistan arasında konumlanmakta olup Tataristan'la ortak sınırları olmasına rağmen Kazakistan'la aralarında Orenburg şehri ince bir hat olarak bulunmaktadır. Başkurtların konuştuğu dil Türkçenin Kuzey Batı lehçelerinden Başkurt Türkçesidir ve Tatar Türkçesiyle fazlasıyla benzerlik gösterir. "Başkurt Türkleri ile ilgili verilen ilk tarihi bilgiler Batlamyus'a aittir. Buna göre Başkurtlar II. ve hatta I. yüzyıllardan itibaren şimdiki ülkelerinde ve bu ülkenin

batı ve güney taraflarında varlık sürdürmüş bir kavimdir ” (Düzgün, 2007: 1). X. Yüzyılda İslamı kabul eden Bulgar Türklerinin Arap harflerini benimsemeleri ile onların da Başkurtların batı komşuları olmalarından dolayı Başkurtlar hakkında ilk tarihi bilgilerin bu dönemde orta çıktığı düşünülmektedir (Düzgün, 2007: 2). X. ve XI. yüzyıllar hem Bulgar Türkleriyle yakın ilişkilerinden hem de Arap misyonerler sebebiyle Başkurtların İslamlaşmaya başladığı tarihlerdir. Başkurtların İslamlaşmasıyla ilgili olarak Akgün şunları belirtmektedir:

“922 yılında Başkurtların yaşadığı coğrafyayı ziyaret eden İbn-i Fadlan, söz konusu bu halkın tamamen Şaman inancına bağlı olduğunu belirtmiştir. X. Yüzyıldan Moğol hakimiyetine kadar olan zaman zarfında Müslümanlığa geçmeye başlayan Başkurtlar, ancak XIV. yüzyılda, Özbek Han (1313 – 1340) zamanında tam anlamıyla Müslüman olmuşlardır. Ayrıca bu dönemde Başkurtlar, Müslüman bir kadı tarafından idare edilmişlerdir. İbn Sait’in aktardığına göre Başkurtların Müslümanlığa geçmesinde bir Türkmen fakihî etkili olmuştur. Çarlık yönetimi ve Ortodoks papazlar tarafından yürütülen Hristiyanlaştırma çalışmaları ise Başkurtlar tarafından her defasında geri püskürtülmüştür” (2018: 8).

Buradan Başkurtların İslam’ı benimseme süreçlerinin diğer akraba boylardan Kazak ve Kırgızlara benzediği anlaşılmaktadır. Onlar da her ne kadar İslam’ı kitleler halinde benimsemeseler de onu tam anlamıyla kabul etmeleri ve hayatlarına tatbik etmeleri yüzyılları bulmuş ama buna rağmen o süreç içinde Ruslar tarafından topraklarına getirilen Ortodoks Hristiyanlığına hiç meyiletmemişlerdir. Fakat İslam’la tanışmadıkları dönemde geleneksel dinlerini yaşayan Hakas ve Yakut Türklerinin Ortodokslukla temasları onların bu dine geçmelerinde etkili olmuştur. Bunun nedeni olarak her ne kadar Rusların misyonerlik ve zorlama yöntemleri görülse de, Başkurt, Kırgız ve Kazak Türkleri örneğinde görüldüğü üzere Hristiyanlaşmanın daha önce İslam’a geçmiş toplumlarda etkinliğini fazla gösteremediği anlaşılmaktadır.

Başkurtların ana vatanlarındaki bağımsız hayatları Moğol İstilasıyla değişmemiştir. Onlar hem Büyük Moğol İmparatorluğu bünyesinde hem de onun dağılmasının ardından bölgeye hakim olan Altın Orda devleti döneminde saygın konumlarını korumuşlar ve genellikle askeri faaliyetlerde yer almışlardır. 1552 yılında Kazan'ın Rus İmparatorluğu tarafından işgalinin ardından Tatarlarla benzer bir kaderi yaşayan Başkurtlar Sovyetler Birliği'nin kuruluşuna kadar Çarlığa karşı, Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan bir süre sonra da Sosyalist diktatörlüğe karşı özgürlük mücadelesi vermişlerdir. Başkurt Türkleri Başkurdistan'ın başkenti Ufa'da hem Çarlık döneminde hem de Sovyetler Birliği döneminde İslamî yaşantılarına devam etmiş ve yüzler cami ve mescit inşa etmişlerdir. Bilhassa Sovyet rejiminin baskıları sebebiyle bu ibadethanelerin bir kısmının yıkıldığı ve günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 90'lı yıllarda dinî değerlere ve milli kültüre ilgi artmış her yaşta insanın Kur'an okuma ve dinini öğrenme gayreti güttüğü görülmüştür.

1. Mūnācāt

Türk Dünyası'nda dinî hayatın bir parçası da belirli günlerde söylenen manzum eserlerdir. Bunlardan en meşhuru hiç şüphesiz "Caramazan"dır. Caramazan Ramazan Orucu sırasında Müslüman takviminin dokuzuncu ayında ev ev dolaşarak söylenen dinî kutlama niteliğindeki şarkılardır. "Caramazan" şarkısı takvimsel yönünü koruyarak övgü, yüceltme ve tebrikler içeren ev hayatı şarkısı olarak algılanır. Şarkının ana özelliği doğaçlamadır. Çocuklar grup olarak evden eve dolaşarak Caramazan söylerler, içerik ve tonlama nüansları evin sahiplerine söyledikleri tebrik, isteklerine bağlı olarak değişir (Абдуллаев, 2006: 337).

Caramazan yanında dinî edebiyata dahil edilen türlerden bir diğeri de mūnācāt'tır. Mūnācāt edebi terim olarak "Allah'a yakarış maksadıyla yazılmış manzum ve mensur eserleri ifade eder." (Macit, 2006: 563). Aynı zamanda "Türk dinî mūsikisinde aynı konu etrafında yazılmış, Ramazan ayı boyunca sabah ezanından önce minarede temcīdlerle birlikte okunan manzumelere de mūnācāt adı verilmiştir" (Macit, 2006: 563). Türk edebi-

yatında ise münâcât Türklerin İslam'ı kabul etmeye başladıkları X. Yüzyıldan itibaren Arap ve Fars edebiyatından etkilenecek ortaya çıkmıştır. Türk-İslam Edebiyatında ilk münâcâta Yusuf Has Hacib'in 1069 yılında Kaşgar'da tamamladığı “*Kutadgu Bilig*” isimli didaktik eserinde rastlanmaktadır. Bu meşhur eser tevhid bir münâcâtle başlar ve Allah'ın sıfatlarını güzel bir üslupla sıraladıktan sonra O'nun kudretinden bahsedip Allah'a nasıl iman etmek gerektiğini belirtir (Koçin, 1998:18).

Münâcât türü mensur ve manzum eserlere Anonim Halk Edebiyatında, Âşık Edebiyatında, Divan Edebiyatında ve Anadolu sahası dışındaki Orta Asya ve Azerbaycan coğrafyasında kaleme alınan gerek dinî gerekse de din dışı yapıtlarda rastlamak mümkündür. Bununla birlikte bu türden eserlerin en özgün, dokunaklı ve arı bir dilde yazılmış verimleri kendini Tekke ve Tasavvufi Halk Edebiyatında göstermektedir. Bilhassa Yunus Emre'nin münâcât türündeki manzum eserleri Kaygusuz Abdal ve Eşrefoğlu gibi kendisinden sonra yaşamış mutasavvıflara ilham olmuştur.

2. Başkurt Türklerinde Münâcât

Tarihin farklı dönemlerinde insanların yaşam şartları ve hayattan beklentilerine göre Tanrı'dan istekleri, beklentileri ve O'na yakarışlarının tarzı da değişebilmektedir. Bu değişim hem bir sanat eseri hem de bir ibadet unsuru olabilen münâcât türüne de etki etmiş ve bu tarz bir edebî yaratıcılık insanların bir nevi ihtiyacı haline gelmiştir. Tarihin her döneminde insanoğlu “gönlünün derinliklerinde gizlediği sırlarını, düşünce ve niyetlerini, kendi inançları çerçevesinde yaratıcı olarak kime inanıyorsa, O'na açıp ondan yardım, merhamet dilemiş, sıkıntılı zamanlarında üstesinden gelemediği problemlerinin çözümü için ona yalvarmıştır”(Kamalieva, 2010 108).

Hem Müslüman hem de başka dinlere mensup insanların Sovyetler Birliği bünyesinde varoluşsal arayışlarını ve dinî bağlanma eğilimlerini gizlemeleri onlara maddî imkansızlıkların veremediği yoksunluğu tattırmıştır. Bu durum o dönemki edebî eserlerin yapay ve dikte edilen anlatımında gizlenmeye çalışılmış ve halkların köklerini oluşturan geleneksel ve dinî alt yapı görmezden gelinmiştir. Sovyet dönemi yazınsal çalışmalar ve edebiyat araştırmalarındaki noksan bu perspektifi Kırım Tatarı

Türklerinden araştırmacı Cemile Süleymanova şu şekilde ifade etmektedir:“Edebiyat araştırmacıları için Sovyetler dönemindeki edebiyatımızda, komünizmin etkileri dikkatten kaçmadı. Bununla birlikte edebiyatımız, İslam kültür tipi çerçevesindeki bir bakış açısı ile incelenmedi. Öncelikle, böyle bir yaklaşım Sovyet döneminde yasaktı. İkinci sebep ise belki de İslamiyet’ten sürekli uzaklaşmamız dolayısıyla bilgimiz çok zayıf kaldı ve bu sorunu ortaya koyamadık.” (2013: 90).Fakat Sosyalist rejimin çöküşüyle birlikte edebî anlamda da yeni bir dönem başlayacaktır. Bu yeni dönemde Başkurt Türklerinden aydın ve sanatçılar hem millî hem de dinî nitelik taşıyan eserlerin yayınların sayılarını artırmış ve uzun yıllar baskı altında kalan milli kimliklerinin yaşatılmasına ve güçlenmesine katkı sağlamışlardır. Başkurtlara ait münâcât türünden edebi eserleri de içinde barındıran “*Başkurt Halık Yırzarı Yır-Riiüeyttëre*” (Baskurt Halk Şakırları- Şarkı-Rivayetleri) isimli kitap da bu kapsamda üretilen bir eserdir. Kitap Başkurdistan’ın başkenti Ufa’da 1997 yılında F. A. Nêžerşina editörlüğünde yayımlanmıştır. “*Doğa ve Arkaik İnanç Şarkıları*”, “*Tarihi Şarkılar*”, “*Günlük Hayat Şarkıları*” ve “*Münâcâtlar ile Aşk ve Dostluk Şarkıları*” başlıklarını taşıyan dört bölümlük kitapta şarkıların notaları, Başkurt Türkçesindeki orijinaleri, şarkılar hakkındaki rivayetler ve bilinmesi gereken kavramlar yer almaktadır. Kitabı ilginç kılan özelliklerden biri de önsöz kısmı da dahil tüm Başkurt Türkçesi metinlerin hem Rusça hem de İngilizce çevirilerine yer verilmesidir. Rusça çeviriler Başkurtça şarkıların daha çok yorumsal çevirisiyken İngilizce çeviriler birebir çeviri niteliğindedir. Bununla birlikte tüm şarkılarda yer alan rivayet ve açıklama kısımları makalemizde ele aldığımız münâcâtlarda mevcut değildir.

Kitabın üçüncü bölümünün sonunda üç adet münâcât yer almaktadır. Bunlar “*Mevlüt Bayramı (Muhammed Peygamberin Doğum Gününe Münâcât)*”, “*Oruç Münâcâtı*” ve “*Cuma Münâcâtı*”dır. Bu münâcâtların bir halk şarkıları kitabında yer alması ve notalarına da yer verilmesi sebebiyle ilahi şekilde söylendikleri anlaşılmaktadır. Bu durum Türk-İslam Edebiyatı’nda tekke çevresinde gelişen ve musiki yönü olan tasavvufî halk edebiyatıyla benzerlik göstermektedir. Bu münâcâtlar şekil olarak incelendiğinde tamamının dörtlüklerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum Kazan Tatarlarının münâcâtlarından farklı-

dır. Tatar manzum edebiyatı genellikle dörtlüklerden oluşurken münâcâtları beyitler şeklindedir (Kamalieva, 2010, 109). Anadolu sahasında ortaya çıkan münâcâtlar da Kazan Tatarlarındaki gibi beyitler halindedir. Kanaatimizce bu durum Kazan Tatarı ve Anadolu Türklüğünün Arap ve Fars kültürüyle ve edebiyatıyla yoğun etkileşim içerisinde olmalarının bir sonucudur. Başkurt Türklerinde ise İslam öncesi Türk edebiyatının geleneksel biçimi olan dörtlük münâcâtta korunmaktadır. Kazan Tatarlarının münâcâtları genellikle yedi beyit ve zaman zaman da üç veya on bir beyitten oluşurken Başkurtların münâcâtlarının ikisi dört adet dörtlükten biri de altı dörtlükten ibarettir. Türk halk edebiyatında olduğu gibi hece ölçüsüyle yazılan bu münâcâtlar sekiz ve yedi heceli dizelerden oluşmaktadır. İncelediğimiz münâcâtların kafiye yapılarının hem kendi aralarında hem de aynı manzumun içinde farklı olduğu, kafiyelerin zayıflığı ve ahengin genellikle rediflerle sağlandığı görülmektedir.

Başkurt münâcâtları Kazan Tatarlarının münâcâtlarına göre daha belirgin ve geleneksel münâcât tanımına uygun bir konu çerçevesine sahiptir. Örneğin Kazan Tatarlarının münâcâtlarında geleneksel olarak işlenen Allah sevgisi, Allah'a yalvarış ve dua konularının yanında “Vatan-memleket, sıla hasreti”, “Ana ve çocuk ilişkisi, anasından zamansız ayrılan çocuğun, daha çok da ananın hasreti ve kederi”, “Ömür, yaşama ve ölüm hakkındaki düşünceleri içeren felsefi karakterli münâcâtlar” da önemli bir yer işgal etmektedir(Kamalieva, 2010). “*Başkurt Halk Yırzarı Yır-Riüeyttere*” kitabını incelediğimizde Kazan Tatarlarının münâcât içine dahil ettiği şiir konularının diğer konu başlıkları arasında dağınık bir şekilde yer aldığını görmekteyiz. Başkurtlar için ise sadece dinî nitelikli şarkılar (ilahiler) münâcât olarak ele alınmaktadır.

Başkurt Türklerinin münâcâtlarında işlenen konular, eserlerin başlıklarından da anlaşılacağı üzere İslam'ın belli başlı kutsal zamanlarıyla ilgili ve o günü yüceltmek, iyi bir şekilde değerlendirmek hakkındadır. *Mëülit Bayramı* (Mevlit Bayramı) münâcâtı adından da anlaşıldığı üzere Muhammed Peygamberin doğum gününe ithaf edilmiş ve bu durum eserin başlığı altında da parantez içerisinde belirtilmiştir. Münâcât, İslam Peygamberinin doğduğu günün kutsallığını vurgulamakla başlar ve hangi şehirde, hangi ayın hangi gününde tam olarak ne zaman

doğduğunu belirterek devam eder. Hz. Muhammet eksenli bu manzum eserde Müslümanlar O'nun ve İslam için canlarını feda etmeye çağrılır. Bu ifadeleriyle bir tür cihat çağrısı niteliği taşıyan söz konusu dizeler Sovyetler sonrası dönemin özgür ortamın açık bir göstergesidir. Münacâtın son dörtlüğünde Hz. Peygamberin doğumuyla karanlığın ve batılın bittiği müjdelenerek insanlar bu günü bayram havasında kutlamaya davet edilir. Sade ve anlaşılır bir dille sahip eser müjdeleyici, kutsal günler hakkında bilgi verici ve göreve bilinci aşılacağı bir niteliktedir. Bu manzum eserde *Hoza* (Hüda, Tanrı), *bëygëmbër* (peygamber), *bayram*, *mökëddës* (mukaddes), *şërif*, *Mëkkë*, *Rëbiğel Êüüël* (Rebiülevvel), *sëhër vakıtı*, *Salauat bulhın* (Salavat getirmek), *Rësululla*, *Ĥak yulı* (Hak yolu), *batıllık* (batıl, gerçekliği olmayan inançlar) gibi dinî kavramlara yer verilmiştir:

Mëülit Bayramı

Mevlit Bayramı

(*Möhëmmët Bëygëmbër Tuğan Könönë Mönëcët*)
(Muhammed Peygamberin Doğum gününe Münacât)

Hožanıñ duştı Bëygëmbër
Tuğan kön bı(l), Mosolmandar.
Bı(l) kön bayram, bı(l) kön şatlık,
Mökëddës të şërif köndër.

Tanrının dostu Peygamberin
Doğduğu gün bugün, Müslümanlar.
Bugün bayram, bugün şadlık,
Mukaddes ve şerif günler.

Tuızı Mëkkë şëhërendë,
Rëbiğel Êüüël ayında.
Düşembe kön un ikense,
Sëhër vakıtı tañ aldında.

Doğdu Mekke şehrinde,
Rebiülevvel ayında.
Pazartesi gününün sabahında,
Seher vakti tandan önce.

Salauat bulhın Rësululla,
Fiža bulhın Ĥak yulına.
Ber yën tügel, meñ yënenë
Fiža bulhın Ĥak yulına.

Salavat getirin Resulullah'a,
Feda edin hak yoluna.
Bir can değil bin can
Feda olsun hak yoluna

Bayram, bayram, bayram kön bı(l),
Ey, kërendëştër, şatlık kön bı(l).
Batıllıktar bötkën kön bı(l),
Karañgılık bötkën kön bı(l).
(Nëžërşına, 1997: 230).

Bayram, bayram, bayram günü bugün,
Ey kardeşler, şadlık günü bugün.
Batılın bittiği gün bugün,
Karanlığın bittiği gün bugün.

Kitapta yer alan münacâtlardan ikincisi *Uraža Mönëcete* (Oruç Münacâtı)'dır. Bu eserde sade bir dille Ramazan ayı, oruç ve teravîh namazı tasvir edilmektedir. Ramazan'ın gelmesi, müezzinlerin okudukları ezanlarla mescitlerin dolması, kandille-

rin yakılıp mescitlerin ve gecenin aydınlanması ve müminlerin zikir ve Kur'an'a doymaları, sahura kalkan çocukların gözünde nurlanarak aydınlanan imsak vakti, iftarın gelmesi, Hz. Muhammed ile özdeşleştirilen Ay'ın yükselmesi, ezanların okunmasıyla karanlığın nurla aydınlanması ve münacâtın sonunda bu günleri değerlendirenlerin Cennet'le müjdelenmesiyle Ramazan'a ait bir gün lirik ve duygusal bir üslupla tasvir edilmiştir. Sık sık kullanılan kandil, nur, Ay ve yıldız gibi kavramlar Ramazan'la birlikte karanlığa baskın gelen mukaddes değerlerin birer sembolüdür. Karanlıkla nuranî kutsallığın bu mücadelesine Mevlit Bayramı münacâtı son kısmında da değinilmiş ve Hz. Muhammed'in doğumuyla batılın ve karanlığın bittiği vurgulanmıştır. *Uraza Mönecete*, Ramazan'ın onun şanına yaraşır bir şekilde karşılanmasını ve müminlerin mescit gibi yerlere gelmesini özendirici bir tarzda yazılmıştır. Bu manzum eser içinde *Allah*, *Ramazan*, *bëndelër* (kullar), *sëlëm* (selam), *möëzin* (müezzin), *Tërëüih namaži* (Teravih namazı), *mëset* (mescit), *këndil* (kandil), *ziker* (zikir), *tësbiḥ*, *ḥëtem* (hatim), *sëḥër* (sahur), *Ëkbër* (tekbirin kısaltması), *tëgët kılıu* (kutsal saymak), *Këüsër huu* (Kevser suyu) gibi dinî kavramlar barındırmaktadır:

Uraza Mönecete

*Allanıñ ėmere kıldı,
Ramazan ayı kilde,
Karşılای anı bëndelër,
Ḥëžlërgësëlëm birže.*

*Möëzinder şatlandılar,
Ololap karşı aldılar.
Tërëüih namaži tip,
Mësettërgë baržılar.*

*Tërëüihka baržılar,
Këndilgë ut aldılar.
Ziker it, tësbiḥ, ḥëtem ile,
Mësettër nurlandılar.*

*Sëḥër toržo balalar,
Uyuttular analar.
Küktë yondož, eržë şëm,
Nurlanışıp yanalar.*

Oruç Münacâtı

Allah emir etti,
Ramazan ayı geldi,
Karşılایın onu kullar,
Herkesel selam verdi.

Müezzinler şadlandılar,
Hürmetle karşıladılar.
Teravih namazı diye,
Mescitlere vardılar.

Teravihe vardılar,
Kandilleri yaktılar.
Zikir, tespih, hatim ile,
Mescitler nurlandılar.

Sahura kalktı çocuklar,
Uyandırdı anneler.
Gökte yıldız, yerde kandil,
Nurlanıp yanarlar.

*Akşam ette, kön battı,
Tuğan ay nurı kalktı.
Ėkbër itep balalar,
Er, küik nur ilë yaktı.*

*Bı(l) kön ayziñ nisêhe?
Ette kêzer kisêhe.
Bı(l) kön tégët kılğandar
Këüsër huın esêhe.
(Nêzerşına, 1997: 232-233).*

Akşam geldi, gün battı,
Doğan ayın nuru yükselti.
Allahu Ekber deyince çocuklar,
Yer, gök nur ile aydınlandı.

Bugün ayın hangi günü?
Kıymet verir geceye,
Bugünü kutsal kabul edenler
Kevser suyunu içerler

Söz konusu kitapta yer alan son münâcât ise *Yoma Mönêcete* (Cuma Münâcâtı)'dır. Bu manzum eser talebeleri ve Müslümanları tembellikten kaçınmaya, cahil kalmamak için ilim öğrenmeye, okumaya, lakaytlıktan uzak tutmaya ve çalışkanlığa teşvik eden didaktik bir üslupla yazılmıştır. Her ne kadar eserde dinî bir tarzda olsa da ana vurgu kişinin boş durmayıp kendisini geliştirmesinin gerekliliği ve boş vermişliğin zararları üzerinedir. Her dördüğüün sonunda tekrar edilen “*Dinlenmek için Cuma günü var*” dizesi Müslümanlar için asıl dinlenme gününün Tanrı tarafından Cuma günü olarak tayin edildiğini ve bundaki hikmeti idrak ederek geri kalan günlerde boş durmadan çalışılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Buradan maksat Müslümanların yüzyıllara yayılan geri kalmışlığı ve ezilmişliğinin çaresinin yine İslam'da olduğu ve Tanrı'nın emrine uyarak önce okumak ve ilim öğrenmek ve kader gibi kabul edilen bu yanlış işleyişi değiştirmektir. *Yoma Mönêcete* her ne kadar dinî bir eser olsa da verilmeye çalışılan mesajda Rusya'daki Türklerden başlamak üzere tüm Türk Dünyasını uyandırmaya ve aydınlatmaya çalışan İsmail Gaspıralı Bey'in sesini duymak mümkündür. Bu münâcâta *Yoma* (Cuma) ve *Allah* gibi dinî kavramlar yer almakta olup diğer iki münâcâta göre dinî hava az hissedilmektedir. Bununla birlikte eserde ihmalkar davranan ve her şeyi Allah'tan bekleyenler için söylenen “*Gün göremez o kişi daima*” dizesi yukarıda da belirttiğimiz ilk iki münâcâttaki karanlıkla nuranîliğin mücadelesinin başka bir ifadesi gibidir:

Yoma Mönêcete

*Ey şékertlër, ukıyık bežlër,
Tik yatuža ni fayža bar?*

Cuma Münâcâtı

Ey, talebeler okuyalım bizler,
Boş yatmakta ne fayda var?

*Kiñ don 'yalar bulmahın tar,
Yal itergë Yoma kön bar.*

*Ultırmayık könö buylap,
Ukıyık kilëşekte uylap.
Kitmëyek zihanat buylap,
Yal itergë Yoma kön bar.*

*Nažan kalhak – hur bulırbiž,
Ğilem alhak- žur bulırbiž,
Zihanattan kotolorboz,
Yal itergë Yoma kön bar.*

*Nažanħële bigerëk yaman,
Kön kürë almay üze haman.
Ömöt itkëstin Allažin,
Yal itergë Yoma kön bar.
(Nëžersina, 1997: 235).*

Geniş dünyalar olmayın dar,
Dinlenmek için Cuma günü var.

Oturmayalım gün boyu,
Okuyalım geleceği düşünerek.
Gitmeyelim cahillik boyunca,
Dinlenmek için Cuma günü var.

İhmal etsek hor oluruz,
İlim öğrensek güçlü oluruz,
Cahillikten kurtuluruz,
Dinlenmek için Cuma günü var.

İhmalkarlık hali çok kötü,
Gün göremez o kişi daima.
Ümit bağlar Allah'ın merhametine,
Dinlenmek için Cuma günü var

Sonuç

Başkurt Türklerinin X. yüzyılda hem Bulgar Türklerinin hem de Arap misyoner gezginlerin etkisiyle başlayan İslamlaşma süreçleri XIV. Yüzyılda tamamlanmıştır. Büyük Moğol ve Altın Orda Devletleri bünyesinde önemli askeri görevler üstlenen Başkurtlar dinî ve kültürel hayatlarını özgürce sürdürmüşlerdir. XIV. ve XV. Yüzyıllardan itibaren Çarlık Rusya'sının genişlemeci ve saldırgan politikası sonucu Tatar ve Başkurt topraklarının bir bir işgal edilmesiyle dinî ve kültürel özgürlüklerini yitiren bu Türk boyları Sovyetler Birliği boyunca da devam eden kimi zaman hafif kimi zamansa şiddetli baskı ve kovuşturmalara uğramışlar ve dinî hayatlarını özgürce yaşamaları engellenmiştir. Sovyetlerin dağılmasının ardından bazı Türk devletleri bağımsızlıklarını ilan ederken Başkurtlar Rusya Federasyonu'na bağlı olan bir özerk yönetime sahip olmuşlardır. Bu yeni süreç dinî ve milli kültür anlamında da bir rahatlamaya neden olmuş ve Başkurt aydınları uzun yıllar ihmal edilen dinî folklorlarını da gün yüzüne çıkarmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda Başkurtların dinî edebiyatları kapsamına giren münâcâtlar da yayınlanma imkanı bulmuştur. Bu münâcâtlar dörtlükler halinde dört ya da altı kıt'adan oluşmaktadırlar. Hece ölçüsüyle yazılan bu manzum eserlerin yalın ve anlaşılır bir dili vardır. Kazan Tatarlarının münâcâtlarında din dışında anne ve çocuk arasındaki sevgi, va-

tan hasreti, hayat ve ölüm hakkındaki düşünceler gibi daha farklı konularda işlenirken Başkurlara ait incelediğimiz münâcâtların daha çok dinî içerikte olmaları dikkat çekicidir.

Kaynakça

- АБДУЛЛАЕВ, Р.С. (2006). “Обряд и музыка в контексте культуры Узбекистана и Центральной Азии”, *DEZA*, s. 336-444.
- AKGÜN, Mertcan (2018). *Başkurt Mitolojik Destanlarının Söz Varlığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir:Ege Üniversitesi
- DÜZGÜN, Ü. K. (2007). *Başkurt Destanlarının Tipolojisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üni. Sos. Bil. Ens.
- KAMALİEVA, Alsu (2010). “Tatar Edebiyatının Az Bilinen Bir Türü: Münacatlar”, *Milli Folklor*, S. XXII (86), s. 107-114
- KOÇİN, A. (1998). *Divan Şiirinde Münacat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Ü, Sosyal Bilimler Enstitü
- MACİT, M. (2006). “Münâcât”, *İslam Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, s. 563-565.
- NĖŽERŞİNAF. A. (1997). *Başkurt Halık Yırzarı Yır-Riüeyttere” (Başkurt Halk Şakırları- Şarkı-Rivayetleri)*, Ufa
- SARAY, M. (1992). “Başkurt”. *İslam Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 5, s. 130-131
- SÜLEYMANOVA, C. (2013). “Kırım-Tatar Edebiyatının İslam Kültürü Çerçevesindeki Gelişimi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 36, s. 87-92.

«ОҒЫЗ-НАМЕ» ЭПОСЫНДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ МИФТЕР

Түйіндеме

Түркі ескерткіштеріндегі фольклорлық мифтер әдебиет саласының өзекті мәселелерінің біріне жатады. Себебі, бүгінгі таңда әлі толық зерттеле қойған жоқ. Бұрынғы ата-бабаларымыздың тұрмыс-тіршілігіне тірек болып, әдеби көркемдік әдістерін сақтаған. Айналадағы табиғат құбылыстар: күн, ай, жер, жұлдыз, тау, т.б. құбылыстарды киелі санаған. Космостық бейнелер бір кездері ертедегі адамдардың мифтік түсінігінен, келе-келе ауыз әдебиетінің тұрақты поэтикалық образдарына айналған. Бұл ғылыми мақалада негізінен түркі ескерткіштеріндегі фольклорлық мифтердің зерттелуіне талдау жасалып, олардың қаншалықты маңызды екені анықталады. Алдағы уақытта әлі де ашылмаған құнды дүниелер күтілуде.

Тірек сөздер: Тұрақты поэтикалық образдар, космостық бейнелер, әдеби көркемдік әдістер, ежелгі наным-сенімдер, космогониялық мифтер.

FOLKLORE MYTHS IN THE EPIC “OGUZ - NAME”

Abstract

Turkic monuments of folk myths is one of the important issues in the field of

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMA-
LARI DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 3 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2020

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Б.САРБАСОВ
Л.ДӘУРЕНБЕКОВА
ф.ғ.к., қауым
профессор, ҚазҰҚПУ,
Қазақстан, Алматы,
sov.bolathan@mail.ru
ф.ғ.к., доцент Евразия
гуманитарлық
институты, Қазақстан,
Астана,
daurenbekova.laura@mail.ru

Gönderim Tarihi

Received

02.07.2020

Kabul Tarihi

Accepted

20.07.2020

Atf

САРБАСОВ, Б.,
ДӘУРЕНБЕКОВА, Л.
(2020). «Оғыз-наме»
Эпосындағы
Фольклорлық Мифтер,
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (3/3), 55-62

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

literature. Because, today, is still not complete with research. The former is based on the daily life of our ancestors to keep the literature and artistic techniques. Surrounding natural phenomena: the sun, moon, earth, stars, etc, phenomena considered holy mountain. Satellite images of people at one time early mythical notion soon became a regular artist in a poetic oral. This research article is mainly Turkic monuments folk myths zeriitewlerime analysis they determined that it was importance. Still valuable things were not expected in the near future.

Keywords: Permanent poetic images, satellite images, literary, artistic methods, ancient beliefs, myths cosmogonic.

Адам танымының алғашқы кезеңдеріндегі айнала табиғатты тұтас жан деп ұғыну, адам мен табиғаттың бір-біріне оң және теріс әсерлері туралы түсініктер бұрынғы ата-бабаларымыздың тұрмыс-тіршілігіне тірек болып, бүгінгі заман ой-танымында, әдеби көркемдік әдістерінде сақталған. Айнала табиғаттағы Күн, Ай, Жер, Жұлдыз, Тау т.б. құбылыстарға қасиет беріп, киелі санау, олармен қарым-қатынаста белгілі бір заңдылықтарды сақтаудың мәні – ол шарт бұзылса адам кеселге, ауруға, өлімге ұшырайды деген сенім. Сондықтан отқа, суға түкірме, аттама, айға қол шошайтпа, күн батарда ұйықтама, жер сабалама деген сияқты түрлі ұғымдардың әрқайсының өзіндік мәні бар.

Өйткені дүние жүзінің көптеген халықтары, солардың ішінде түркі, монғол халықтары да, ерте кезде табиғат сырларын түсінбеген. Ертедегі адамдардың дүниетану шама-шарқы төмен болғандықтан жаратылыс көріністерінің әр алуан түрлерін (ай мен күн, бұлт пен дауыл т.б.) жарылқаушы күш ретінде қабылдап, оларға сиынған, медет тілеген. «Шамандық сенімнің дүниеге келуі, – деп жазады Ш.Уәлиханов – жалпылай немесе жекелей табиғатты қадір тұту, қастерлеу болып табылады» (Марғұлан, 1985: 171). Осындай арғы замандардың айғағы болған Ай, Күн, Аспан, Жұлдыз сияқты космостық бейнелер бір кездері ертедегі адамдардың мифтік түсінігінен сәйкес туып, келе-келе ауыз әдебиетінің тұрақты поэтикалық образдарына айналған» (Марғұлан, 1985: 172).

Алайда бұл ұғымдар аталып отырған ескерткіште тікелей негізгі кейіпкер болмысымен тығыз қабысып жатады. Өйткені, ол күннің нұрынан пайда болады. Жалпы, дүниежүзі тарихында атақты адамдар мен Құдайлардың дүниеге келуі жайлы мифтерден көбіне күн нұрынан туу мотивін жиі кездестіруге болады.

Ежелдегі адамдар басында сәулесі болған, текті адамды нұрдан жаратылған етіп көрсету, ол құбылыс келе-келе мақсатты түрдегі қолданылатын фольклорлық әдіске айналған. Күн нұрынан пайда болу мотиві Шыңғысханның дүниеге келуіне байланысты т.б. қазақ жырларында көрініс табады.

Ежелгі түркі аңыз, эпсаналарында бақытты болатын адамның төбесінен нұр жауатыны туралы көп айтылады. Бұл дәстүр түркі халықтарының ерлік дастандарынан да орын алған. Мәселен, қырғыздың «Манас» атты эпосында болашақ батыр Манас та жолына нұр төгілген ал, өзін көкжал бөрі қорғап жүрген қаһарман болып келеді (Қасқабасов, 2002: 101).

Түркі-монғол халықтарының аңыз-ертегілерінде кейіпкердің күн нұрынан туу мотивінің орын алуы ежелгі наным-сенімдерге байланысты. Жалпы, дүниежүзі халықтары фольклорында атақты адамдар мен Құдайлардың дүниеге келуі көбінесе күн нұрымен байланыстырылады. Фольклортанушы ғалым В.Я.Пропп: «Адам баласы мәдениеттің неғұрлым төменгі сатыларында болған уақытта «ғажайып туу» елдің бәріне талғаусыз таныла береді. Патша мен Құдайлардың бұлай тууы олардың артықшылығына айналды. Ал қарапайым адамдар қалыпты жағдайда дүниеге келеді. Египет патшалары өздерін «күннің құдайы Раның тұқымымыз» деп санайды. Осындай сенім Үнді патшалары мен ханзадалары және Қытай императорларында да бар», – деп жазған (Пропп, 1976: 207).

Ол «Фольклор и действительность» атты еңбегінде бүкіл дүниежүзі фольклорының ең көне жанрларында пайда болған ғажайып туу мотивінің пайда болу принциптерін ертегі наным-сенімдермен, культтік, рәсімдік мәселелермен тығыз байланысты қарастырады және бұл мотивтің фольклорлық шығармалар сюжетін толықтырушы

көркемдік тәсілге айналғанға дейінгі даму тарихын қалпына келтірді.

Түркі халықтарының фольклорында осындай Ай, Күн әсерімен дүниеге келуін баяндайтын сөздеріне орайлас тұрақты дәстүрдің қалыптасуы тегін емес. Ол түркілердің ең көне дүниетанымына, яғни, олардың көне наным-сенімдеріне Ай мен Күн культінің маңызды рөл атқарғандығын әрі сенім көріністері халықтың эстетикалық қалыпты нормасына айналғанын байқатады.

А.Н. Веселовский зерттеулеріндегі пайымдауларға қарағанда түркі тайпаларында Ай мен Күн тотемдеріне табынушылық ұзақ уақыттар сақталып келген. Сол себепті түрікмен тайпаларының шығу тегі баяндалатын шежірелерде түрікмендердің Әли-или, Ерсары, Шах, Теке тайпаларында «Айтолды», «Күнтолды» ру тайпалары кездесетіні сөз болады (Веселовский, 1940: 539).

Жүсіп Баласағұнның «Құдатғу білік» дастанындағы басты кейіпкерлердің есімдері де Айтолды және Күнтолды болуы бұл дәстүрдің түркі фольклорында мықтап орныққанын аңдатады. Талданып отырған «Оғыз-наме» ескерткішінде Оғыз қағанның өзі ғана емес оның үйленуі, Ай, Күн, Жұлдыз, Тау, Көк, Теңіз деген балаларының тууында космогониялық мифтердің мәні көркемдік рөл атқарады.

«Оғыз қағанның оны көргенде жаны қалмады. Ол осы қызды алып үйіне кетті. Оны сүйді, алды. Бірге жатты. Тілегі қабыл болды. Сол қыз жүкті болды. Күннен күн өтіп, түннен түн өтіп, көзі жарыды, үш ер бала туды, біріншісіне Күн деп ат қойды, екіншісіне Ай деп ат қойды, үшіншісіне Жұлдыз деп ат қойды» (Өмірәлиев, 1988: 205).

Бұл мысалдар негізінде көне түркі тайпаларының Көк Тәңіріге табынып, жақсылықты да, жамандықты да Көктен яғни, аспаннан күткен дүниетаным сақталған.

«Көк тәңірі – көк аспан деп аталады. Қазақтар ұғымындағы бірінші аталатын сын есім «көк» – көріністі бейнелейді және заттық түсінікті білдіреді, ал зат есім (тәңірі) «көк» атауының (синонимі) баламасы... – (Алланы) және құдайды (худда). Сондай-ақ, даланың алыс түкпірлерінде, мысалы қазақ ордасында «Көке-Тәңірі» –

деген атау әлі кездеседі» – деп жазады Ш. Уәлиханов (Марғұлан, 1985: 102).

Қазақ мифінде хаостың космосқа айналуындағы басты бір шарт – жер мен аспанның жекеленіп пайда болуы жайлы мифтерде сақталған. Мысалы: Аспан мен жердің бөлектенуі, яғни әлемді қаптаған судан аспанның және құрлықтың бөлініп жасалғаны жайында түсінік бар. Көне заманда, мифтік сана кезінде адамдар бүкіл әлемді, аспанды да су деп білген. Қазақ тілінде «Тәңір» деп көкті, «теңіз» деп суды айту тегін емес. Екеуінің түбірі «көк», «аспан» ұғымымен байланысты, демек, «Тәңір» – көктегі (яғни жоғарыдағы) су болса, «теңіз» – жердегі (яғни төмендегі) су. Басқаша айтқанда, аспанның өзі әуелде су деп түсінілген, оның «көк», «тәңір» болып аталуы содан. Ал, жердегі су да түсі жағынан аспан, яғни Тәңір сияқты көк болғандықтан теңіз деп аталған. Екінші аспан мағынасында айтылған («із» – жұптықтың белгісі). Аспан мен жердің телегей теңізден бөлініп жаралғаны туралы түсінік жаһанда үш түрлі әлем (аспан, жер, жер асты) бар деген сенім тудырған. Ш.Уәлиханов мұндай сенімнің қазақта да бар екенін айтқан: «Аспанда ел бар. Ондағы адамдар белдікті тамағынан тартады, біз ортада, жер бетінде тұрамыз, сондықтан белдікті белімізге байлаймыз, ал, жердің астындағы адамдар белдігін аяғына орайды, олардың өздерінің күні, айы, жұлдыздары бар» (Марғұлан, 1985: 103).

Кейінгі замандарда, миф ертегіге айналғанда осы үш әлем ертегі кейіпкерінің шарлайтын мекеніне айналады. Бұл үш әлем шамандар дінінде де сақталған.

"Қазақтың көне мифінде болуға тиісті ілкі ата-демиург бейнесі Тәңір образымен алмастырылған. Ал, Тәңір аспанның әміршісі саналған. Яғни, Тәңір – ең жоғарғы құдай, ол аспан мен жердегі тылсым мен тіршіліктің иесі. Аспанды да, ондағы жұлдыздарды да, адамды да, жер бетіндегі нәрселердің бәрін де, жаратушы – Тәңір деп саналған. Міне, мұның бәрі – көне мифтік ілкі ата – демиургтың, жасампаз қаһарманның атқаратын істері. Бұл қызметті түркілер заманында Тәңір, ал ислам келгенде Алла атқарады. Қазақтың көне мифінде ілкі ата – демиург

образының толық және айқын сақталмау себебі осында деп білуіміз керек" – дейтін С.А. Қасқабасов пікіріне сүйенсек, "Оғыз-наме" эпосындағы тәңірлік сенімнің негізгі сюжеттік өзек болғанын байқау қиын емес. Оның дүниеге келуі де ғана емес, жар таңдап сүюінде де Тәңірлік сипат басым. Ғашық болған жары да тылсыммен тығыз байланысты екендігіне мәтін арқылы көз жеткізуге болады.

"Оғыз-намеде": "Күндерде бір күн Оғыз қаған бір жерде Тәңіріге жалбарынып отыр еді. Қарауы болды. Көктен бір жарық (сәуле) түсті. Күннен аян, айдан қуқылырақ еді. Оғыз қаған (көк жарыққа қарай) жүрді, көрді. Көрсө, әлгі жарықтың арасында бір қыз бар екен, жалғыз отыр екен. Артықша көрікті бір қыз екен. Ол қыздың мандайында оттай сәуле шашқан бір меңі бар екен. Алтынқазықтай екен. Яғни, қыздың жаратылысында адамзаттан бөлек тылсымдық қасиет бар. Осы қыз сондай көрікті еді: күлсе Көк Тәңірінің (өзі) күлетіндей, жыласа Көк Тәңірінің (өзі) жылайтындай еді" (Өмірәлиев, 1988: 56).

Сондай-ақ, түркі тілдес халықтар мифіндегі Тәңірлік сенімнің ерекшеліктері жайлы "Ерлі зайыпты баба-құдайлардың ең көне универсальды тараған түрі аспан-әке мен жер-ана. Бұл образдарда, бір жағынан, рулардың бабалары болып саналатын ілкі адамдардың космостанғанын, ел екінші жағынан, неке мен семьялық қатынастардың табиғат дүниелеріне көшірілгенін көруге болады", – дейтін пікірін шындығында, бүкіл түркі жұртында Тәңір – көктегі ер рөлінде, ал Ұмай – жер-ана болып қабылданады (Мелетинский, Е.М. (1974: 73). Сонда, жоғарыда Е.М. Мелетинский айтқандай, қазақта да аспан – әке, жер – ана ретінде (Тәңір – Ұмай түрінде) алғашқы ерлі – зайыпты құдайлар болып саналған деуге әбден болады, – деп тереңдей қарастырған С.А. Қасқабасов пікірлерінің дәйегін осы ескерткіштен анық көруге болады.

Себебі, «Оғыз-наме» ескерткішінде тек Ай мен Күн, Жұлдыз секілді аспан денелеріне қатысты ұғымдар ғана емес, Көк, Тау, Теңіз ұғымдары да басты мән иеленеді. Оғыз қағанның екінші рет үйленіп, ол әйелінен тағы үш ұлдан дүниеге келуі, төмендегідей баяндалады: «Бір күндері Оғыз

қаған тағы да аңға кетті. (Аңда жүрсе) бір көлдің ортасынан бір ағаш көрді. Бұл ағаштың қуысында бір қыз жалғыз отыр екен. Артықша көрікті бір қыз екен. Ол қыздың көзі көктен де көгірек, шашы теңіз толқынындай, тісі інжудей екен.

Осы қыз сондай көрікті еді: жер басқан ел-жұрт оны көрсе: «Ай, ай! Ах, ах! Өлерміз!» – деп сүттен қымыз болатындай еді. Оғыз қағанның оны көргенде ынтығы кетті, жүрегіне от түсті. Оны сүйді, алды. Бірге жатты. Тілегі қабыл болды. Сол қыз жүкті болды. Күннен күн өтіп, түннен түн өтіп көзі жарыды, үш ер бала туды. Біріншісіне Көк деп ат қойды, екіншісіне Тау деп ат қойды, үшіншісіне Теңіз деп ат қойды» (Өмірәлиев, 1988: 56).

Оғыз қағанның аң аулап жүріп тапқан теңдесі жоқ сұлуды көргені, қызға ғашық болып, оған да үйленгені, одан үш ұл бала туылғаны, есімдерін «Көк» (Аспан) «Тау» және «Теңіз» деп қойғаны тартымды етіп баяндалады. Осындағы «Көк» – Тәңірлік сенімнің негізі.

Шаманизмнің негізін құрайтын тотемдік және анимистік түсініктердің көк түріктерге дейін жан-жақты таралғанын ешкім де жоққа шығармайды. Ал тәңірліктің көне түрік дәуірінде тұтас жүйеге түсіп, дін дәрежесіне көтерілгенін дәлелдеуші ғылымдардың бірі Л.П. Потапов. Бұл дәуір біздің заманымыздың VI-XII ғасырлар аралығын қамтиды. Түрік қағанаты (551-744 жылдар) мен ұйғыр қағанатының (745-840 жылдар) этникалық ядросын құраған түрік тайпаларының Тәңірі, Ұмай, Жер – Су аталатын құдайлары қазіргі көптеген түркі халықтарында сақталуы кездейсоқ емес.

Жалпы, Тәңірлік сенімнің көшпелі түркілердің мемлекеттік бір ізділікке түсіп үлгермегендігі, тек түркі қағанаты тұсындағы бірдей қалып иеленгендігі, бірақ кейінгі мұсылман дінінің ықпалына байланысы көктегі "Тәңір – иенің" орнын "Жалғыз Алланың" басуы, кейбір көп тәңірлік ұғымдардың мұсылмандық ұғымға сіңісіп кеткені белгілі.

Оғыз қаған жаратылысындағы тәңірмен байланыстылық көне түркілік ескерткіштердің тұрақты мотиві екендігі белгілі. Ол жөнінде Ш. Ыбыраев:

Қаңым Елтеріс қағануғ,

Өгім Ілбіге қатұнұғ,
Теңрі тепесінде тұтұп
Иөгерү көтермүс ерінч.
(Әкем Елтеріс қағанды,
Шешем Елбіге қатынды
Тәңір төбесіне ұстап
Жоғары көтерген екен) –

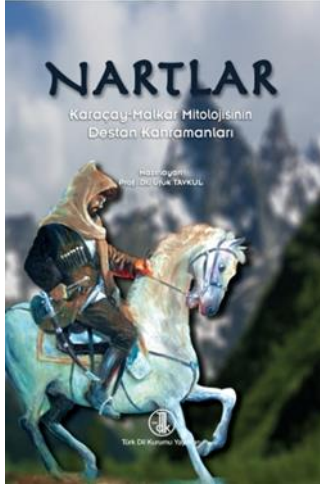
дейтін мысалдарды келтіре отырып, "Демек, қағанның тәңірлік жаратылысы алдымен алдымен өзіміздің байырғы төл тарихымыздан мықтап орын алған дүниетаным болып шықты. Біз үшін мұның маңызы зор деп" – деп ой қорытады.

Оғыз қағанның жарын Тәңіріден тілеуі және оның бірінің ағаш қуысында отырған сұлулығы керемет қыз болуын сипаттайтын тұстарда түрлі фольклорлық наным-түсініктер тоғысқан. Осындағы ағаштың қуысындағы сұлу қыз көзінің көктен де көгірек, шашының теңіз толқынындай (ол да көк) болуы – тәңірлік нанымның көріністері. Себебі, Жаратушы Көк Тәңірінің мекені көкте болғандықтан, ең әдемі де қасиетті түс – Көк Тәңірінің нышаны. Ал, фольклорлық туындылардағы қаһарманның ағаш қуысында дүниеге келу мотивінің негізінде ежелгі адамдардың ағашты тотем тұтқан наным-сенімінің ізі бар.

Әдебиеттер

- Марғұлан, Ә. (1985), *Ежелгі жыр, аңыздар*, Алматы: Жазушы
- Қасқабасов, С. (2002), *Жаназық*, Астана: Аударма
- Пропц, В.Я. (1976), *Фольклор и действительность*, Москва: Наука
- Веселовский, А.Н. (1940), *Историческая поэтика*, Ленинград: Наука
- Өмірәлиев, Қ. (1988), *«Оғыз қаған» эпосының тілі*, Алматы: Ғылым
- Мелетинский, Е.М. (1974), *Поэтика мифа*, Москва: Наука

**YAYIN TANITIM:
NARTLAR KARAÇAY-MALKAR
MİTOLOJİSİNİN DESTAN
KAHRAMANLARI, PROF. DR.
UFUK TAVKUL, TDK: Ankara,
2011**

Karaçay-Malkar Türklerinin destan karakterlerinden bahsedilen eser Prof. Dr. Ufuk TAVKUL tarafından kaleme alınmıştır. Eser 2011 yılında Türk Dil Kurumu yayınlarından çıkmıştır ve Karaçay-Malkar mitolojisindeki destan kahramanlarını anlatmaktadır. Eserde destan kahramanlarının yanı sıra Karaçay-Malkar Türklerinin kim olduğundan, Karaçay-Malkar Türkçesinin genel özelliklerinden, Nart destanlarından, farklı uluslara ait Nart destanları arasındaki

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2020

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**
Saniye Aybüke BERK
Doktora Öğrencisi,
Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi, Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, Türk
Dili ve Edebiyatı Ana
Bilim Dalı
saybuke-berk@gmail.com

**Gönderim Tarihi
Received**
01.06.2020
**Kabul Tarihi
Accepted**
01.07.2020

Atıf
BERK, S. Aybüke
(2020). Nartlar Karaçay-
Malkar Mitolojisinin
Destan Kahramanları,
Prof. Dr. Ufuk Tavkul,
Tdk: Ankara, 2011,
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (3/3), 63-67

YAYIN TANITIM
BOOK INTRODUCTION

paralellikten, Karaçay-Malkar Türklerine ait Nart destanlarından, Nart destanlarında geçen Nartların düşmanı olan devlerden, Nartların yeryüzünden yok oluşundan, Nart destanlarındaki yer adlarından söz edilmiş; destanlardan örnekler verilmiştir. Eserin sonunda Karaçay-Malkarca Türkçesinden Türkiye Türkçesine bir sözlük bulunmaktadır. Eser içinde yer alan Nart destanlarından örnekleri destanların orijinal dili ile okumak isteyen okuyucular bu sözlükten faydalanarak anlamayı bilmedikleri kelimelerin anlamına daha hızlı ulaşır. Bu da okuyucu için büyük bir kolaylık sağlar.

Karaçay-Malkar edebiyatındaki destanlar, Nart Destanları olarak adlandırılmaktadır. Nart destanları sadece Karaçay-Malkar Türklerinin destanı değil diğer Kafkas milletlerinin de sahiplendikleri destanlardır. Bu destanların ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir.

“Günümüzde Nart destanlarına sahip olan her Kafkas halkı bu destanların yaratıcılarının kendi ataları olduklarını ve onlardan diğer Kafkas halklarına yayıldıklarını iddia etmektedirler. Abhaz-Abaza, Adige (Çerkes), Karaçay-Malkar ve Oset bilim adamları Nart adını ve destanlarda yer alan Nart kahramanlarının isimlerini kendi dillerinde açıklamaya çalışmıştır (Tavkul, 2011: 20).”

Nart kelimesinin anlamı ve etimolojisi ile ilgili farklı görüşlere eserinde yer veren Tavkul, bu destanların Kafkas halklarının kültürlerinde birleştirici unsur olduğunu söyler ancak yine de Nart destanları, milletlerin kendilerine has özelliklerine göre birbirine paralel olarak farklı şekilde oluşmuştur. Tavkul, Potanin’den şu şekilde aktarır:

“Abhaz ve Adige Nart destanları eski Yunan mitolojisi ile benzerlik gösterirken, Karaçay-Malkar Nart destanları Altaylara ve eski Türk mitolojisine yakındır (Tavkul, 2011: 22).”

Nart kelimesi Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüklerde şu şekilde açıklanmıştır:

Kafkas kavimlerinin kadim cetlerine verdikleri müşterek isim, nart kavmine mensup olan kişi (Nevruz, 1991: 466). Kafkas mitolojisinde bütün Kafkasyalıların ataları olarak kabul edilen efsanevi insanlar, mitolojik kahramanlar (Tavkul, 2000: 305). Sözlük anlamının yanı sıra aslında, “Karaçay-Malkar Türkçesinde ve Kafkas dillerinde kullanılan “nart” kelimesinin anlam olarak Türkçedeki tam karşılığı “alp” kelimesidir. Yani

“nart” kelimesi aslında içinde birden çok anlamı barındırır (Adiloğlu, 2007: 197).

“Karaçay-Malkar Türklerinde bir kimseyi övmek için söylenebilecek en güzel söz ‘Nart gibi güzel endamlı ve her bakımdan mükemmel vasıflara sahip kişi’ şeklindedir. Karaçay-Malkar Türkleri bir kimsenin herhangi bir davranışını çok beğendiği zaman o kimseyi takdir etmek için ‘Nartça’ (Nart gibi) yakıştırmasını yapar. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Karaçay-Malkar Türklerindeki ‘nart’ kelimesi ‘her bakımdan mükemmel vasıflara haiz kimse’ anlamına gelmektedir. Bu konuda Urusbiyev şöyle demektedir: “Halktan derlediğim malzemeye göre Nartlar uzun boylu, iri yapılı, güçlü, dayanıklı, sert duruşlu, zor işlerin kolayca üstesinden gelebilen kahraman özelliklerine sahip kimselerdir. Nartlar hayatın zorluklarıyla karşılaşmaktan ve bu zorluklarla mücadele etmekten zevk almaktadırlar. Nartlar bir sefere çıktıkları zaman birtakım zorluklarla ve engellerle karşılaşmayı arzu ederler. Böylece onlar kendi yiğitliklerini sınamış olacaktırlar. Karaçay-Malkar Türkleri, Nartları işte bu şekilde anlatırlar” (Urusbiyev: II akt: Adiloğlu, 2007: 197).

Eserde verilen Karaçay-Malkar Nart destanlarında kahramanlar şu isimleri taşır: Örüzmek, Sosurka, Sosuruk, Soslan, Davat, Debet, Devet, Sibilçi, Alavgan, Fuk, Karaşavay, Şavay, Batraz, Batrez, Batıraz, Nöger, Cönger, Şırdan, Açemez, Aymuş, Gezoh, Satanay Biyçe, Agunda, Kırs Biyçe, Akbilek, Gilâstırhan, Sozuk, Habiç, Bolat Hımıç, Bödene, Raçıkav, Çüyeldi, Çüyerti, Bora Batır.

Destan kahramanı Debet’in çıplak ellerle kızgın demiri tutabildiğinden, eğip bükebildiğinden, bütün hayvanların dilini bildiğinden bahsedilir ve Debet bu özellikleri ile Hz.Davut’a benzetilir. Ortaklıkların bir tesadüf ile açıklanmasının mümkün olmayacağından bahsedilir. Hz. Davut’un özelliklerinin Karaçay-Malkar Nart destanlarında Debet ile karşımıza çıkmasının Hazar Devletinin dağılmasından sonra Hazarların Kafkas milletlerine karışması ve bir kültür aktarımı gerçekleşmesi ile açıklanabileceği söylenir.

Kitapta, Gök Türk yazıtlarında adına rastlanan Umay adındaki tanrıçadan ve bu tanrıçanın Karaçay-Malkarlara komşu diğer milletlerde Umay adlı bir tanrıça olması onun Orta Asya kökenli olduğuna işaret etmesinden de söz edilmiştir. Nartların destanlarında yer alan ve onların kendisi için dua ettikleri tanrıça karşımıza Umay Biyçe ismiyle yer alır.

Bu kahramanlarla birlikte, destanlarda olağanüstü güçlere sahip tanrılar vardır. Kün Teyri, Kaynar Teyri, Cer Teyri, Suv

Teyrisi, Suv Anası, Ot Teyri, Cel Teyri, Eliya, Apsatı isimlerinde tanrılardan bahsetmektedir. Bu tanrılar için destan metinlerinden şu şekilde dua edildiği görülmektedir. Tavkul, Aliyeva'dan (283) bir metin aktarmıştır (Tavkul, 2011: 25).

Karaçay-Malkar Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Teyri, seni kulungma, kesim da Nart uluma!	Teyri (Tanrı), senin kulunum, kendim de Nart oğluyum!
Suv Teyrisi , suvdan salgansa kanımı,	İrmak Tanrısı, sudan koymuşsun kanımı,
Kök Teyrisi bergendi canımı.	Gök Tanrısı vermiş canımı.
Cer Teyrisi , aşla bla toydurdung,	Yer Tanrısı, yiyeceklerle doyurdun,
Apsatıdan malla berip soydurdung.	Av Tanrısından hayvanlar verip kestirdin.
Nartla ötdü har bir ciging sanıngdan.	Nartlar hepimiz yaratıldık, Teyri, kanından
Baş urama, tal çıbıklay, iyilib,	Nart'a geçti her bir parçan bedeninden.
'Teyri!'- deyme, har zamanda, süyünüb.	Baş eğiyorum, söğüt dalı gibi, eğilip
	'Teyri!'- diyorum, her zamanda, sevinip.

Destanlar bir kültür aktarıcısıdır. Türklerin yaşadığı coğrafyalar, savaşları, düğünleri, insan ilişkileri bu destanlarda karşımıza çıkar. Milletin yaşayışı, dünyaya bakış açısı yani dünyası bu destanlar sayesinde bilinir. Nart destanları sayesinde de Karaçay-Malkar milletinin yaşadığı coğrafya, gelenekleri, adetleri, insan ilişkileri bilinir hale gelir.

Eser, hem Halk edebiyatı araştırmacıları hem de Türk dili araştırmacıları için önemlidir. Metinlerin orijinal dil ile verilmesi dil özelliklerini incelemek isteyen araştırmacılara örnek olacaktır.

Kaynakça

- Adilhan, Adiloğlu(2007). “Karaçay Malkar Nart Destanları”, *Electronic Turkish Studies*, 2(1).ISO 690, (2007): 196-218.
- Nevruz, Yılmaz(1991). *Karaçay-Malkar Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Açıklamalı Sözlük*.
- Tavkul, Ufuk(2000). *Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tavkul, Ufuk(2011). *Nartlar Karaçay Malkar Mitolojisinin Destan Kahramanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.